

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 9 (16619)

2003 чылдың
ЯНВАРЬ 25,
суббота

Ат салган шагы 17.30
Садар өртээ 4 рубль.

Бюджет — сайгарылгада

БИРГИ НОМЧУЛГАЗЫ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Бюджет, саң-хөө, үндүрүглер болгаш банкылар ажыл-чорудулгазының комитеди, Экономика комитеди, Эрте-м, өөредилге, культура, өг-бүлге болгаш аныктар политиказының талазы-биле комитеди, Ыраккы Соңгу чүк, аңаа хамаарыштырган девискээрлер айтырыглар комитединиң каттышкан хуралына республика бюджетиниң 2003 чылда төлевилелиниң сайгарылгазын бо чылдың январь 23-те чугаалажып көргөн.

Ында кирген сан-чурагайлар, уг-шигниц допчу тайылбырын Чазак Даргазының бирги оралакчызының — Саң-хөө яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Радислав

Баян кылган.

Илеткелчиге, ооң оралакчыларына депутаттар хөй санныг айтырыгларны салган. Харьылар допчу, тода болгаш билдингир болганын депутаттар ук хуралга демдеглээн.

Республиканың чагырга тургузулары, албан черлери, организацияларының аңгы-аңгы деңгелдеринге ажылдап чораан дуржулгалыг депутаттар Хонук-оол Монгуш, Татьяна Куулар, Борис Балчий-оол, Зоя Сат бюджеттиң төлевилелин, мурнуку чылдарга деңгээрге, бүгү талагы, эки шынарлыг, оваарымчар-серемчилелдиг белеткээнин демдеглээш, бо чылдың январь 29-та Хоойлужудулга палатазының сессиязынга бирги номчулга-биле эрттирерин сүмелээн.

Арапчор ОКСУР.

Ажыглалга кирер тудугда

ДООСТУРУНУН КЫРЫНДА

Республиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң тудуунда ажыл-иш бо хүннерде хайныгып турар деп чугаалап болур. Каш чыл иштинде туруп келген эмнелгениң тудуун тудугжулар ийи чыл бурунгаар кылып эгелээнер. Тудугнун нарын кол ажылдары доозулган, ам ооң иштинде шеверлел ажылдары чоруп турар. Эрги төлевилел болгаш тудугнун чамдык черлеринге чаартылгаларны база кириер ужурга таварышканы-биле тудугнун хуусаазы узап турар чылдагааны ында.

СУ-48 КХЭ-ниң шеверлекчилер бригадазының мастери Н.Н.Орнатскаяның чугаалап турары-биле алырга, эмнелгениң иштики шеверлел ажылдарын март айда доозуптар, оон даштыкы шеверлел ажылдарын чылы бергенде нарын материалдар-биле кылыр кердүнүп турар деп турар. Шеверлел ажылдарының шынары бедик деңгелде чоруп турарын көрдүм. Эмнелге тудуу болгаш ооң шынарынче улуг кичээнгеи салып турар тудугжулар болду.

Бо эмнелгениң тудуунга ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.

Ооржак боду барып көрүп, чамдык шийтпирлээр айтырыгларны тудугжулар-биле сүмелешкен. Тудугнун нарын болуп турар кол чылдагааны болза, халдавырлыг аарыглар эмнелгези болгаш ол өске объектилерден тускайлаттынган, онзагай байдалга турар ужурлуг. Ийи талазында, ол эмнелгеге эң-не нарын дериг-херекселдер турары база билдингир, ынчангаш ынаар кирери безин тускай чөпшээрелдиг болур.

Тудугнун доостурунга чедир 2-3 айлар арткан, ынчалза да орта нарын дериг-херекселдер салып, шуут

эмнелге кылдыр чайдан бээр тургустуна бээр. Эмнелгениң тудуунга ам-даа хөй акша-хөрөңги хереглеттинери билдингир. Бо талазы-биле айтырыгны ТР-ниң Чазак шийтпирлеп турар.

Сергей ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: шеверлекчилер Балдан Любовь, Күжүгет Өпей.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУН тырттырган чуруу.

ШАГААВЫС ЧААГАЙ БОЛЗУН ДЭЭШ

Эргим хүндүлүг тыва чонум, 2003 чылдың каразымаар Хой чылы — Чаа чылды эки үре-түннелдиг уткуп алып дээш шагдала белеткенеп эгелээн бис. Бистер, Чөөн-Хемчик кожуунун Шеми сумузунун чурттакчылары, улуг-бичизи дивейн, Шагаа эрттирериниң тускай бадылаан планын езугаар эрте-бурунгу өгбелеривистиң оюн-тоглаазының бүгү хевирлерин эрттирер дээш, шыдаар шаавыс-биле белеткел ажылдарын чорудуп тур бис. Бүгү-ле оюн-тоглааны, ыры-шоорну, оюн-баштак чугааларны, кажык адарын, тебектээрин, чунгулаарын, саң салырын, аш-чемни белеткеп кылырынга хамаарышкан акша-чарыгдалдарны бо удаада Шеми Кара-Салдары хүлээнип алдывыс.

Чөөн чүк улустарының календарын езугаар эртер Чаа чылды таварыштыр Тыва Республиканың бүгү чонунга чаагай кадыкшылды, аас-кежикти, ажыл-агыйынга улуг-улуг чедишкиннерни Шеми Кара-Салдарының мурнундан база оларның менээ даасканын езугаар изиг байырны чедирип олур мен.

Даан КАРА-САЛ, күш-ажылдың хоочуну, Ленин болгаш Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи, XX чүс чылда Тываның шылга-раңгай кижилериниң бирээзи.

Үлелгези маргыштыг бажың дугайында

КОМИССИЯЖЕ ДАМЧЫТКАН

2002 чылдың январь 20-де ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Е.Л.Осердцовтун ажылдаар өрээлинге Кызыл хоорайның "Спутник" суурунда чаа туттунган 141 квартиралыг бажың дээш шагдал турган "Спутник" АЧК-ның мурнуку ажылдакчыларының база ажылчыннарының тургускан айтырыын чугаалашкан хурал болган.

Аңаа ТР-ниң Тудуг яамызының архитектура болгаш хоорай тудуг салбырының начальниги Б.Д.Байыр-оол, "Спутник" АЧК-ның даргазы С.Ч.Куулар болгаш өскелер-даа олурушкан. Хуралдың кол айтырыглары "Спутник" АЧК-ның ажылчыннарының 2003 чылдың январь 15-ге кириген негелделерин езугаар ТР-ниң Юстиция яамызының хоойлуга үндөзилеп үндүрген доктаалын болгаш аңаа хамаарышкан айтырыгны сайгарып чугаалашкан.

ТР-ниң Юстиция яамызының үндүрген түннели-биле алырга, "Спутник" АЧК-ның ажылчыннарының 141 квартиралыг чаа туттунган бажыңдан квартиралар алып эргези чок бооп турар. Чүге дээрге мурнунда турган "Спутник" АЧК-да дараазында документилер чок бооп турар: ажылчыннарының болгаш ажылдакчыларының бажың алыры-биле шилчиттирип ажылдап турган бүдүрүлгези-биле күш-ажылчы керээлери; чуртталга бажы-

нының тудуунга киржилгезиниң дугайында күш-ажылчы программазы база чок. (Ук программа күш-ажыл керээлеринге айыттынган турар ужурлуг). Ол программа бирги кол документ болуп, ук бажыңның тудуунга ажылчыннарының киржилгезиниң тодаргай байдалын: ажылдың хемчээлин, хуусаазын, харысалгазын, негелделерин айтыр ужурлуг турган. Күш-ажылчы керээлериниң болгаш күш-ажылчы программаның чугулазы ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың июнь 12-де үндүргөн № 690 "Аныктарның тудуг комплекстериниң тудуунга болгаш төлевилелдеринге хамаарышкан чамдык айтырыглар дугайында" деп доктаалында айыттынган.

Демдеглеп каар онзагай чүүл — кандыг-бир эт-септин, хөрөңгини үлежириниң база алырының айтырыгларын чугаалашканда кол сагыттынар чүүлдер саң-хөө талазы-биле акшаландырышкынның үндөзүннери база эт-хөрөңгиниң хуу азы ниити болганының дугайында фактыларның чугулазы.

Ук 141 квартиралыг чуртталга бажыңының тудуун акшаландырырынга "Спутник" АЧК-зы киришпээн. Ол бажыңның немелде тудуу республика бюджетинден 38562 муң рубльди тускайлап бергени-биле хандырттынган. Ынчангаш ук бажың республиканың күрүне (кооператив эвес) өңчүзү бооп турар. Үстүнде адаттынган барымдаалар болгаш

протоколдун ийги пунктузун езугаар 141 квартиралыг чаа бажыңдан квартира алып эрге "Спутник" АЧК-зында чок.

Оон ыңай демдеглеп каар онзагай чүүл — "Спутник" АЧК-ның 85 кежигүннериниң чурттап турар байдалын комиссия хынаан соонда, оларның 41 өг-бүлөзи чурттаар оран-сава чок берге байдалда дээрзи бадыткаттынган.

Мурнуку "Спутник" АЧК-ның кежигүннери бажың тудуунга киржип турганын барымдаалаш, ук 41 өг-бүлениң документилерин ТР-ниң Чазакның хамаатыларының чуртталга айтырыгларын сайгарып көөр комиссиязынче дамчыткан. Комиссияга ол документилерни чоокку үеде сайгаргаш, ТР-ниң Чазакке саналдарны кириерин хүлээндирер.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Чазаанда

ХЕРЕГЛЕЛДИҢ ХЕМЧЭЭЛДЕРИ

Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың январь 15-те № 19 доктаалын езугаар Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал-политика яамызының база Тыва Республиканың Статистика талазы-биле күрүне комитетиниң кирип келгенин барымдаалап, 2002 чылдың IV кварталында Тыва Республикага амыдырап-чурттаарының адаксы хемчээлин мынчаар доктааткан:

- ♦ чоннун кижжи бүрүзүнге рубль; онааштыр 1956 рубль;
♦ ажылдап шыдаар аргалыг кижилерге 2036 рубль;
♦ пенсионерлерге 1487 рубль;
♦ уругларга 2020 рубль.
Бо доктаал ону дыңнадып, парлаан хүнден күштүг болур.

АГААР ТРАНСПОРТУНГА ТАРИФТЕР

Тыва Республиканың Чазаа агаар транспортунга пассажир аргыжылгазын доктаамал хандырар сорулга-биле Мөңгүн-Тайга, Тожу, Тере-Хөл кожуннарже, «Үш-Белдир» курортче пассажирлер аргыжылгазын организаастаары-биле «Тываның агаар оруктары» ААН-ниң кириген саналын хүлээп алган. 2003 чылдың февраль 1-ден эгелеп чиигелделиг тарифтерни тургускан.

Чиигелделиг тариф (өртөк-биле) ужар кижилер болза:
Мөңгүн-Тайга, Тожу, Тере-Хөл кожуннарда доктаамал чурттап турар хамаатылар (шаанда ол черлерге чурттап турганнарны кириштир), республиканың, чурттуң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринде өөренип турарлар, шериг албаны эрттирип турарлар, оон халашканнар, хосталгазын казыдып шийтиргеш, хоста-

лып үнгеннер;
«Үш-Белдир» курортка эмнедири-биле баар республика чурттакчылары;
хем транспорту-биле аргыжылга чокта «Азас» турисчи баазага путевка-биле баар кижилер.
Арткан пассажирлер ТР-ниң Саң-хөө яамызының бадылааны, «Тываның агаар оруктары» ААН-ниң доктаатканы хостуг өртектөр-биле ужар. Чиигелделиг тарифтер мындыг:

Table with 2 columns: Маршруттары, Өртээ (НӨҮ чокка) рубль. Rows include routes like Кызыл — Тоора-Хем, Тоора-Хем — Кызыл with prices 570, 690, etc.

ХӨМҮР-ДАШ ӨРТЭЭ

Тыва Республиканың Чазаа чонга садар хөмүр-даштын үүрмектеп садар өртөөн доктаадыр дугайында № 17 доктаалды 2003 чылдың январь 15-те хүлээп алган.

Ук доктаалды езугаар 2003 чылдың февраль 1-ден эгелеп республиканың чонунга садып турар хөмүр-даштын үүрмектеп садар өртөөн 1 тонна дээш немелде өртекке үндүрүг-биле кады 523 рубль кылдыр доктааткан.
Хөмүр-даш уургайындан «Республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы» КУБ-ка чедир хөмүр-даш сөөртүрүнүн чарыгдалдарын республика бюджетиниң хөреңгизиниң күсели-биле дуглаар.

Бо чарыгдалдарны республика бюджетинде көргөн.
«Тыва Республиканың хандырылганы чедишпес чонунга транспорт чарыгдалдарын кириштир одаар чүүл садып алып чарыгдалдарына компенсация дугайында» ТР-ниң Чазааның 1997 чылдың ноябрь 19-та №571 болгаш «Чонга садар хөмүр-даштын үүрмектеп садар өртөөн бадылаар дугайында» 2001 чылдың ноябрь 13-те № 1340 доктаалдарын күш чок болурган.

Январь ай төнүп, хүн дурту узап эгелээн. Араттарның болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының бодал-сагыжы часкы хову ажылдарынче угланып эгелээн. Баш удур хемчеглерни албас болза, чазын сотка олуруп болур. Бо талазы-биле бодунуң бодалдарын Улуг-Хем кожунунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң удуртукчузу С.Кууларның журналист Кежик-оол Чөреве-биле чугаалашканын номчукчуларга бараалгаттывыс.

— Кожуунунуң көдээ ажыл-агыйы, 60-70 чылдарга бодаарга, дыка сандараан болгай. Ону хөй сайгарар дивейн, кожунунуң амгы байдалдарын чугаалап бериңерем, Светлана Даргановна.

— Силерниң оңар чөп. Хая көрүнген ажы чок. Хензиг-даа болза — бурунгаарлааны дээр. Агаар-бойдустун таарымча чок байдалдары турза-даа, совхозтар болгаш арат ажыл-агыйлары эрткен 2001 чылга бодаарга, 25 хуу хөй дүжүттү алганнар. Олар 1958 тонна тарааны анмаарлааннар. Көдээниң ишчилери 2708 тонна картофельди, 880 тонна ногаа аймаан ажаап алган. Ол бүгү кожунунуң иштики чарыгдалына чедер. Эскээрткен ногаа, картофель сөөртпейн турар бис. Маанаа кол роль-

ажыл-агыйлар хораннар, кыварчаар материалдар садып аар шаа чок болганнар. Эрткен чылдың четпестерин катаптавас дээш бүгү-ле хемчеглерни алыры чугула апарган.

— Тывалар үе-дүптен бээр амыдыралын мал-биле холбап келген. Чылдың түннелдери-биле амгы байдал кандыгыл?

— Өзүп турар деп ниитизи-биле чугааладым. Ынчалза-даа мында байдал янзы-бүрү. Чижек кылыр чаңгыс «Эйлиг-Хем» совхозту ап көрээли. Ында ийи бригада болуп алган малчыннар өшкү малдап турарлар. Дакыр-оол Көк-оолдун удуртканы Демир-Сугда малчыннар төрүүр чүс өшкүгө онааштыр ортумаа-биле 85 анай-

турар бис. Часкы, чайгы сезоннар үезинде кыварчаар материалдар тып аары дыка берге. Бо айтырыгны шийтирлежиринге кожунуң чагыргазы кандыг-даа дуза катпайн келгенин чугаалавас аргам чок. Боттарывыс муңганыр ужурга таварыштывыс. Хуузуңда нефтьбаазалыг Николай Прякин база «Буура» АЗС эвес болза, часкы, чайгы ажылдар кылдынамас чыгыны турду. Олар кыварчаар материалдарны түр үеде чедирдилер. Николай Чозарович Сарыгларның удуртканы кожунун «Күш-ажыл болгаш хамаатыларны ажылга тургузар төп» көдээниң ишчилеринге боттуг дузаны чедирип келген. Чазын «Улуг-Хая» совхозтуң сугаттыг шөлдеринге тускай бригаданы

Уйгу чок Улуг-Хемде ЭРТКЕН ЧЫЛДАН ЭКИ АЖЫЛДААР БИС

ду сугаттыг черлер ойнаанын демдеглээр херек. Мальвыс бажы база кудулаван. Мыйыстыг бода мал 102 хуу, шээр мал 104,3 хуу, чылгы 107 хуу көвүдээн. Сигенширбиилди четчир кылдыр белеткеп алган ажыл-агыйларда чудап өлгөн мал бо хүннерде шуут чок деп болур. Көдээ ажыл-агый машиналарын күзүн-не эмгелеп-септеп алган бис. Бо талазы-биле «Арыг-Бажы», «Улуг-Хая» совхозтар көскү черни ээлеп турар. Чажыргаш чоор, четпестеривис эмжежок. Шыгжаттыгган үрезиннерниң шынары аажок куду. Ону барымдаалап санап көөрүвүске, часкы тарылгага 200 тонна үрезин немей хереглеттинип турар.

— Тараа барда ырлап-даа болур. Чээрби чыл дургузунда көдээ ажыл-агыйга ажылдап, колдуунда агрономнап келдиңер...

— Ийе харын. Тараажыларымга, даргаларымга багай диртип чорбадым. Ынчалза-даа амгы үениң байдалдары сыр өске апарганын эскерген боор силер. Чер-чери-биле тараа тарывастаан. Самолеттар бок үнүштер хораннастаан. Бора-хөкпештер, күске-күжүгөн, шергилер көвүдээн. Кагдыгган аңгыстар шуут маңгыстар азырааш туруп берген дие, хөөредиг эвес боор. Чижээ, Торгалыг, Иштиг-Хем дээн чергелиг кара хөзүнүг черлерде бок үнүштерниң саны дөрбелчин метр бүрүзүнде он катап көвүдээн. Ындыг шөлден чазын аңдаргаш, үрезин чашкаш, күзүн чүгле кара-сула ажаап ап болур. Ынчангаш тарааны каш катап үлдүрерткен, сугаттыг черге чажары чугула. Ынчан ырлап болбайн аан. Ырлаарының бетинде боданыр херек. Чүге дээр-ге эрткен чылын 3460 гектар тарылга шөлүнүң 785 гектарына дөңгүл-ле хоран чашкан аттыг болдувус. Дүжүдүвүстүң 30 хуузуң шергилерге, бок үнүштерге алыстывыс. Бут кырынга туруп келген, сириңейип турар аарыг кижжи дег, акша-төгери чок

ны ап турда, Тос-Тейекте Милана Кыргыстың бригадасы дөңгүл-ле 56 анайны алган. Одар-белчири-даа дөмей, хандырылганы-даа ылгал чок болгу дег чаңгыс ажыл-агыйлыг малчыннар-дыр. Мында кол чылдагаан — харысалга чок чорук. Кыспайн, аян-тээлеп ажылдаарга, ынчанмайн канчаар. Удуртукчуларның негелде чогу, баш удур хемчеглер албаанында деп санаар мен. Тос-Тейекче сиген-ширбиилди ырактан уурук-сууруктап чедирип турарын база демдеглээр апаар. Демир-Сугдун малчыннары изиг чайын-на боттарынга четчир сиғени кезип белеткеп алганнар. Ол ышкаш Шагаан-Арыг хоорайда Дагба Өдекпенниң арат ажыл-агыйы бежен ажыг бода малды одарладып, тургузу азырап, хүр кыштагылап турар. Малчыннарывыстың барык 70 хуузу — аныктар. Оларның аразында База-оол, Елизавета Садарлар малдан чаш төл алып талазы-биле кожунга бирги черни алдылар. Эйлиг-Хемде Владимир Кызыл 300 эр анайларны хүлээп алгаш, үш чыл иштинде чаңгызын-даа оскунмайн, ам 300 сергелиг болу берген. Малдың уксаазын экижидер сорулга-биле Казахстандан 51 хунаны, Чита областан 3 буураны садып алдывыс.

— Көдээ ажыл-агыйда рынок харылзаалары кандыг чоруп турарылы?

— Бо берге айтырыг. Чидиг айтырыглар баш ашпа. Чайгы үелерде сүдүвүстү садып-саарар аргавыс шуут чок деп болур. Саржаг заводу, колбаса кылыр цегивис бүдүн-бүрүн дер-херекселдиг-даа болза, ажылдавайн турар. Ол бүдүрүлгелерни ажыл-лалга кирипки дег шинээвис база чок. Ажыл-агыйлар, араттар, хууда малдыг кижилер сүт дужаап кээр болза, өртөөн дарый төлөп шыдавас бис. Соодукчулар чогуңдан колбаса кылыгларын бүдүрери болдунмас. Тыва Республиканың Чазаандан, Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызындан дузалаарын улуу-биле дилеп

организаастады. Келир чазын Көк-Чыраага ногаа өстүрерин планнап турар. Ам бистер ногаа консервалаар цехти ажыдарың база чамдык ажыл-агыйларны малдадырының хемчеглерин ап тур бис. Чер-ле ынчангаш кедизинде барып коллективтиг улуг ажыл-агый бүдүрүлгелери рынок экономиказынга кол рольду ойнаар апаар. Бүгү-ле аргаларны ажылгап тургаш, колхозтарны, совхозтарны көдээ ажыл-агый продуктуларының кол бүдүрүчүлери кылдыр хөгжүдери чугула. Көдээде ажылдап, чурттап турар аныктарже, ылаңгыя анык малчын өг-бүлелерге, кичээнегейни угландырар болза эки. Ыраккы коданнарже чоруткан электри шугумнары үптеттинген. Оларны катап тургузарының айтырыгларын чазак ден-нелинге чедир шийтирлээр үези келген.

— Көдээниң моон соңгааргы сайзыралын канчаар бодап турар силер?

— Улуг-Хем кожунунуң де-вискээрин мал, чер ажылынга эңне таарышкан чер деп санап турар мен. Сугтарылга бугалары, сиген кезер шөлдер, одар-белчири четчир болгаш артар. Маанаа чүгле ээ болгаш ажылчын холдар херек. Көрүңер даан, Чодураада Бады биле Борис Каевтер бар. Ногаа, картофель-биле Шагаан-Арыг хоорайның уруглар албан черлерин, төп эмнелгени бүрүн хандырып келдилер. Ындыг кижилерни шаңнап-мактавас аргажок. Ол ышкаш кижилерге даанып тургаш, 2010 чылга чедир көскү ажылдарны кылыр ужурлуг бис. Сугтарылга бугаларын септээринге чүс муң, чемишчидилге садып аарынга 250 муң рубльди чарыгдарын программада кириген. Чүгле бо чылын 450 гектар шөлдүн чайгы аңдарылганын чорудар бис. Эрткен чылдаазынга деңнээрге, 150 гектар ажыг бооп турар. Бо бүгү сан-чургайлар кожунуң бюджетинде көрдүңген.

Сонгулдалар

МЕГЕ-БИЛЕ
СЫГАТТЫНГАШ...

Сонгуттуруп турар-даа, сонгуп турар-даа кижилерге сонгулда кончук улуг харысалганы онап турары тодаргай. Ынчалзажок чамдык улустуң маңаа хамаарылгазы арай силенци-мээр болуп турарын амыдырал бадыткап турар. Бети кыды Кызыл хоорайга орта таньвазы аныяк оолдун каас-коя чугааларына бүзүрээш, ону сонгуй шаап алгаш, кызылчылар оон, чүвениң хөлү эрте бээрге, кайы хире бажын соктанганнар ийик. Ынчангаш кандыг кижилер сонгуп алырындан тус черниң амыдырал-чуртталгазы, турум байдалы кончук хамааржыры чугаажок.

Чагырга даргазының олуду дээш бо чылдың эге сонгулдалары үш кожуунга – Бай-Тайга, Бий-Хем, Тес-Хемге январь 12-де болуп эрткилээн. Түңнелинде ам бо улуг-хүнде, январь 26-да, үжелдирзинге ол сонгулдаларның ийиги чадазы (тур) болуп. Бий-Хем кожуунда январь 12-ниң сонгулдазының соонда тургустуна берген байдалды чон колдуу дыннаан боор. Артык бюллетеньнер тывылган деп сылдактап алгаш, муниципалдык сонгулда комиссиясы (МИК) бүдүн кожуунун сонгулдаларын күш чок болган деп шийтпирни үндүргөн. Сайгарылга эгелей бээрге, МИК харысалгандан чайлаар дээш боду бодун тараткан. Ийиги тур эрттирер комиссия чок калырга, ам канчаар боор, республиканың Төп сонгулда комиссиясы бүгү байдалды контрольга ап, сонгулданың ийиги чадазын эрттиреринге белеткел амыдыралын холга алып утурга таварышкан. Бодун боду таратынып, бодун кылыр ажылындан ойталаан сонгулда комиссиясы деп чүвени бүдүн Россияда кым-даа көрүп көрбөөн. Бий-Хемниң МИК-ги болуп көрбөөн прецедент тургусканы ол ышкажыл!

Ынчалза-даа мындыг таварылга туруп болурун хоойлуда баш удур көрүп каан болгаш, байдал нарыдай берзе, ЦИК бүгү чүвени холга ап, башкарарын айтып каан. Сонгулдаларга шаптыктаарын күзөөн кезек кижилер ийиги турже үнген кордакчылар В. Н. Гончаровтун болгаш Е. К. Матвееваның билдиришкенинге хамаарыштыр ЦИК-тиң шийтпирин шын эвес дээш судче берип каан. Ол талазы-биле январь 24-те болган судтун шийтпирин оларның талазында эвес болган. Ынчанмай канчаар, боттары-ла улуг хажыдышкындар кылып тургаш, судка хомудал киирерге, хоойлу-дүрүм бар чүве ыйнаан бо. Черле ынчаш Кызылда оппозиция, камгаланырының аргазы

халдаашкын дээн ышкаш, судче хомудал киирип амдажый берген, ол өөредийн Бий-Хемде өөрлеринге база тарадып непереткени ол-дур.

А ниитизи-биле кожуунда чон сонгулданың түңнелинде болурун болгаш Бий-Хемниң эрге-чагыргаларының ортузунда янзы-бүрү интригаларның дүрген төнерин күзеп турар. Ийиги тур дөмей-ле эртер уjurлуг, чүге дээрге сонгулдага киришкен сонгукчуларның бадылаашкындарының хөйүн алган кордакчыны тиилээн деп санаар. Оон аңгыда тус черниң Уставы-биле сонгукчуларның 20 хузу сонгулдага киржип келир-ле болза, ону болган деп санаар. А боду бодун дүжүргөн МИК улугу удурланышкын кылырын оралдашпышаан. ЦИК-ке ажылдаарына таарымчалыг оран-сава бербөөннер, олар Тураның АТП конторазында олурарлар. Ол ышкаш участок сонгулда комиссияларының составында боттарының улугу уштуп турарлар. Ам канчаар деп, ЦИК оларның орнунга чаа улусту кирип турар. МИК ам бир уш-баш чок чөңгээ ушта соп эккелбесе-ле, ийиги тур эки эртер уjurлуг.

Тес-Хем кожуунда чагырга даргазының олуду дээш демисел, Бий-Хемде ышкаш улуг хемчээлди шимээни чок-даа болза, кожуунун бодунун иштинде база изиг-изиг. Маңаа үш кордакчы турган, оларның ийизи – В. Кылаң-оол биле Н. Данзурун ийиги чадаже үнген. Сөөлгү үеде сонгулдаларны чамдык улус сырсоора ажылдап, боттарының сонугралдарын хандырып алып дээш чараш эвес аргаларны ажылдап турары чажыт эвес. Оон бир чижээнге арага-хымыс кудуп, ооң-биле улус көгүдүп алырынче чүткүр чоруктарны айтып болур. Орулга киирип алыксаан сайгарлыкчыларны эвилеп деп алгаш, оон-моон сырлып кээп, чон будап турарлар. Массалык арагалаашкын чамдыкта чүгле хөглээшкын-биле кызыгаарлаттынмай барып болур, айыылдыг чүвези бо.

Чижээ, Берт-Дагга арага куткан соонда, бир кордакчының улугу эттеп каан. О-Шынаага арагалаашкын соонда, кордакчылар дээш чогуш болган. Эзирик улуста чүү боор: мээң кандидадым эки, сээң кандидадым багай деп сөс былаашкаш, тутчуп үнгеннери-ле ол ыйнаан. Самагалдайга оон коргунчуг чүве болган: бир кижилер амызындан чарылган. Үүлгедигниң сонгулда-биле кайы хире холбаалыг бол-

ганын истелге тодарадыр. Өскээр чугаалаарга, сонгулда кампаниязының үезинде бодунун дужун харап, кандыг-даа арга-биле эртип алырынче чүткээш, чон ортузунда ниити турум байдалга криминалдык салдарны чедирер чоруктарны буруу шавары чугула. Ол шуут окта болбаан чүведир. Бүзүрээчел кижилер кулаанга “лапша азарындан” эрткеш, арага-биле сонгукчулар элзедире эзулуг ийи арынныг болуру-дур.

Бай-Тайга кожуунда сонгулданың ийиги турумга чагырыкчының хүлээлгезин күүседип турар М.С.Монгуш биле сайыт турган Д.Ш.Д. Хертек киржир. Мында база хоойлу хажыдышкындары бар. Чижээ, бир кордакчының талазындан чогуур көргүзүлгелерин айытпаан солунну парлап үндүргөн. Ында ол кордакчыны деткип, көдээ ажыл-агый сайыды Н. Б. Алдачи, күрүне чагырларын башкарылгазының сайыды Л.С.Монгуш, Агронаб директору Ю.А.Тыхеев — оларны ат салган кылдыр Кыргыргыны парлаан. Херек кырында бо кижилерниң кандыг-даа Кыргыргы биживээни, аңаа ат салбааны илерээни. Хоойлуну хажыткан меге кыйгырыг болган. Ол ийи кордакчы кайызы-даа «мени Чазак деткип турар» деп Чазактың адын тудуп турарлар. Тус черге кымның кайы хире ачылдап шыдаарын тус черниң чону-ла билир ыйнаан. Чазактың чалгынының адаанче сырлып алгаш, аңаа ооргаланып, ооң ады-биле ол-бо черлерже эртип алгаш, чамдык кижилер олче үш салаадан тургустунган фигураны көргүзе бээрин билер болгай бис. Чамдык кордакчылар улус көгүдүп алып сорулга-биле акша, белектер үлеп чоруп турар сурагыг.

Шак мындыг хажыдышкындарга хамаарыштыр сонгулда талазы-биле контроль кылыр эргелиг органнар – ЦИК, ИХЯ, прокуратура чогуур хыналданы чорудуп, хажыдышкын бүрүзүнге чогуур үнелелди бээр уjurлуг. Сонгулда эрте бээрге кым кымыл деп чүвени тодарыдып, оларның кижилер бүрүзү-биле чугааны кылып, сайгарылганы чорудар апаар. А сонгукчулар боттары кымның-даа меге авыазынынга алыспайн, шын шилилгени кылыры чугула. Сонгуп алган кижилерден келир дөрт чыл иштинде силерниң тус черде амыдыралыңар, хүн бүрүдеги сагыш човаашкындарыңар дөрт хамаарылгалыг болур болгай.

Н.ЭРГЕП.

ИЙИЗИ ТУТТУРГАН

Январь 9-та Эрзин кожуунун Тере-Хөл чоогунда “Чинге-Сукпак” деп черге Тываның каайлы ажылдакчылары Моол кызыгаарынче чаштынып эрте бээри-биле оралдажып турган 3 кижини эскерип кааш, ийизин ол дораан тудуп алган, а үшкүзү айттаныпкаш, күрүне кызыгаарын эртип, алдыртпайн барган.

Истелге-хыналда үезинде билдингени болза, туттурган моол хамаатылар Россияның күрүне кызыгаарын үрөп киргеш, 1 километр чедир девискээрже эртип келген. Чурум үрекчилеринин

бирээзинге Моолдун кызыгаар кезээнде шериг эртирип турар деп шынзылга документ чораан.

Чурум үрекчилерин тутканының дугайында факт материалдарын болгаш туттурган моол хамаатыларның боттарын РФ-тиң Айыыл чок чорунун Тыва Республикада эргелелиниң Эрзин кожуун салбырынче Тыва каайлының ажылдакчылары РФ-тиң КХ-ниң 144 чүүлүн удуртулга болдургаш, кандыг сорулга-биле кызыгаар эрткениниң дугайында чылдагааны тодарадыры-биле дамчыткан.

Наталья МОНГУШ.

ЭКИ ШЫНАР ДЭЭШ

Республиканың суд-эмчи экспертиказының бюрозунун сан-чугаайларын езугаар алырга, өлүрүшкүннерниң чартык кезии кижилерниң эзирик байдалында кылдынып турар. Ол ышкаш когараан кижилерниң хөй кезии база-ла эзирик тургаш, ындыг үүлеге таварышкан болуп турары илереттинген. Судмедэкспертиза бюрозунун начальниги Владимир Трисницкийниң чугаазы-биле алырга, байдалды багай шынарлыг водка азы эзилдирген техникти спиртти ижип турары улам нарыыдадып турар. Чүге дээрге мындыг арагаларны ижерге, организм аңаа дүрген чаңгыгычал, кижилер эзиричел болур чүведир.

Иштики херектер яамызының экономиктиг үүлгедиглер-биле демисел чорудар эргелели «Лицензия» деп чижек аттыг операцияны декабрь айда чоруткан. Шагдаалар садыг черлеринге барып, кадыг спирт кылыгыларының шынарын болгаш лицензияларның ылаптыын хынааннар. Оон түңнели чүнү көргүскенил дээрге, кабардин-балкар водкаларның чамдык хевирлеринде хоралыг бүдүмелдер нормазындан ажып турар болган. Мындыг багай шынарлыг арага ижерге, чүнү экизи боор: кадыкшыл үрелир, оон кедерезе хораннагаш, хайыралыг амы-тындан чарлып болур.

Кижилерни шуут-ла арага ишпөөр деп хорууру берге. Ындыг хоруушкун харын-даа дедир уjurктарга чедирип болурун ындыг-ла ырак эвесе бистин чуртка чорудуп турган дуржулгандан билер болгай бис. Ам кол сорулга – араганы шуут хорууру эвес, а багай шынарлыг арага кылыгыларын садырып соксадыры.

Ынчангаш республиканың удуртулгазы бүгү тала-биле хынаттынган, эки шынарлыг арагаларны тус черниң бодунга бүдүрүп кылырынче кичээнгейни

салып турар. Оон-моон эндере киир сөөртүп турар, кандыг продуктулардан кылдынганы билдинмес, багай арагаларның орнунга, боттуң «ажыг» продукциязын бүдүрер «Саяналко» деп бүдүрүлгени ажыткан. Ам ында «21 век» болгаш «Царевна лебедь» деп ийи хевирниң водказын бүдүрүп турар. Бүдүрүкчүлерниң чугаазы-биле алырга, бо водкаларның составында организмге араганың чедирер хоразын эвээжедиринге дузалыг алкософт деп продуктуну киирип турар.

Багай арага садып-саарып турар болгаш бүдүрүп турар кижилерниң лицензиязын хавыгар.

Иштики бүдүрүлгө

Россияның кеземче дүрүмүнүн 238 дугаар чүүлүн өскерткенин езугаар багай арагалардан 2 азы оон хөй кижилер хораннаыр болза, чурум үрекчилерин 10 чылга чедир хосталгазын казып шийдери көрдүнгөн. Хосталга бе азы акша хавы бе деп айтырыгны бодунга салыр үе келген.

Тус черде бүдүрүп турар водкаларның шынарын кончук шыңгы хыналдада тудуп, оларны канчаар бүдүрүп үндүрүп турарын доктаамал хайгааралда алган. Ынчанмай канчаар, багай продукт-биле улус-чонга, чаңгыс чер-чурттугларыңа хора чедирер эвес. Ол ышкаш ажыг арагаларның шынарын хынаар комиссияны Чазактың чанында тургускан. А саарылгандан кирген акша кожа регионнарның эвес, а республиканың бюджетин долдурар дээри тодаргай. Ынчангаш киир сөөрткен багай арагаларны алып бе азы боттуң шыңгы хыналдалыг водкаларын садып ижер бе деп айтырыгны салыр болза, кайы продукцияны алыры көскү-дүр. Боттуң бүдүрүлгезин сайзырадырда, оон продукцияларын ажыглаары күзөнчиг болбас аргажок.

Н.МОНГУШ.

Шыдыраа

АЖЫК ЧЕМПИОНАТ

Шыраак шыдыраачылар Кызылда мөөңнеттингенин кым-даа билер. Ынчалза-даа хоорайны А.Кашин дээрзи чагырып турар чылдарда найысылалдың бирги чери дээш чыл санында эртер бир улуг маргылдаа сөөлгү үеде уттундурган.

Ам Кызыл хоорайның чаа сонгуктан мэри Д.К.Донгактың эрге-дужаалын ээлеп эгелээни-биле шыдыраа спорту деткимчени ап, чаа үе-чадаже көдүрлүп, сайзыралды алырынга шыдыраачылар идееп турар.

РФ-тиң Конституция хүнүнге тураскааткан төнүп турар 2002 чылдың ажык шыдыраа чемпионаты декабрь 15-те Кызыл хоорайга болуп эртен. Аңаа ниитизи-биле эр улустан 62 кижилер киришкен. Оларның аразына спорт мастеринге кандидаттар 14 кижилер болган. Ол маргылдаа Моолдун национал мастери Энхбат Цэндараганың киришкени кончук болган. Ол 7 салыгга 7 кижини улаштыр уткаш, 8-ки салыгга Артыш Чүлдүмге таварышкан. Чидиг демиселге Артыш девиде-вейн, оваарымчалыг ойнааш, кымга-даа уттурбайн кезээлеп турган моол мастери уткан. Артыш дараазында салыгга Леонид Мохов-биле шала кавыргал ойнааш, хайымнашкан.

Түңнелинде чаңгыс-ла Артышка уттурган 8 санныг моол мастер Энхбат Цэндарагача 2002 чылдың ажык чемпионатында чемпион кылдыр чарлаттынган. Кымга-даа уттундурбаан 3 хайымныг 7,5 санныг болган Артыш Чүлдүм ийиги черни, 7 санныг Алдынбек Калындүү үшкү черни алган.

Швейцар система-биле эртен 9 салыгга республика чемпиону чораан Л.Мохов шыраак шыдыраачылар А.Калындүү, О.Донгак, А.Ондар, О.Дампинов, Х.Сандай-оол, эгелеп чоруур шыдыраачылар Айдың Иргит, Алексей Ховалыг оларны уткаш, А.Чүлдүмден чаңгыс аштырышкыныг болза-даа, эң хөй санныг боор, бирги черни алган.

Херээжен улустун чемпионатында 7 школачы уруглар киришкен. Аңаа Тожудан Кол утбашчылар «дужүктүр» ойнаан. Аня Кол бирги, Чодураа Сувакпурт ийиги, Женя Кол үшкү черлерни алгылаан.

Даңзы САЛЧАК.

Бий-Хем кожуунун муниципалдык сонгулда комиссиязының 7 кезигүннеринин бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде соксааны-биле Тываның Төп сонгулда комиссиясы кандидаттарның даңзыларын идип үндүргөн, Россияның Күрүне Думазына депутат мандатарын хуваарына киржир болган политиктиг партияларга, сонгулда блоктарына, хөй-ниити каттыжышкындарына чурттап, ажылдап, албан эртирип, өөренип турар черинин аайы-биле сонгукчуларга ук комиссияның составына кирер кандидатуралар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээни дыннадып тур. Саналдарны 10 хонук дургузунда дараазында адреске киирер: 667000, Тыва, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18.

ДӨРТ ЧЕРГЕ ЭРТТИРЕР

Кызыл хоорай Шагаага белеткенип турар. Бо чылгы байырлалды хоорайның культура килдизи (Вячеслав Донгак), Тыва Республиканың Культура болгаш националдар херектериниң талазы-биле яамы (Эрес Данзын) болгаш Куш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди (Сергей Ооржак) демнежиб эртирип турар болгаш, мурнунда чылдарда эртип турган Шагаалардан эки белеткелениң талазы-биле ылгалыр. Кызылдың Арат шөлү кажангызындан-даа артык чараш кылдыр шимеп каастантынарнын хоорайның культуру килдизиниң эргелекчизи Вячеслав Донгак магадылап турар.

Шагааны хоорайның дөрт

аңгы черинге: Арат шөлүнге, мурнуу, чөөн микрорайоннарга болгаш "Башня" чанынга аңгы-аңгы шактарда эрттирер. Байырлалга республиканың эрге-чагырга органнарының удурткучулары киржир. Төпке Шагааны Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгактың байыр чедиришикни-биле 12 шакта эгелээр. Лама-башкылар үнүп олурар Хой чылында чоннун хей-ады, сүлде-демдээ бедик болзун дээш мөргүл номчуурлар. Ооң соонда театр-житкан көргүзүглер, национал оюннар мөөрейлери болгаш спортчу маргылдаалар эгелээр. Хоорайның өске-даа черлеринге эртер Шагааның программалары чижээ-биле ынчаар планнаттынган.

КООПЕРАТИВ БАЖЫЦНАР ДАРГАЛАРЫ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Кызылдың мэри Дмитрий Донгак хоорайның чуртталга-тудуг кооперативтеринге ха-

мааржыр бажыцнар-биле январь 22-де танышкан. Ооң соонда 1, 2, 4 дугаар чуртталга-тудуг кооперативтериниң даргалары Ирина Бузмакова, Анна Незванова, Татьяна Смирнова болгаш "Коммунальщик" күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң директору Андрей Ооржак — оларны чалап алгаш, чугаа кылган.

Дарганы, чүнүң-даа мурнунда, кооператив бажыцнарның эдилели сонургадып турган. Дмитрий Калчанович ындыг бажыцнар-биле таныжып тургаш, Титова 33-те 1 дугаар кооперативтиң багай эвес ажылын демдеглээн. Бо бажыцның подъездилери арыг-силиг, ооң чурттакчыларының ажыглап турар суун хемчээр тускай херексел болгаш аңгы чылыг счети ги тургустунган. Чуртталга кооперативиниң даргазы Ирина Бузмакованың бо кызымак ажылының түннелинде, чурттакчылар коммуналдыг ачы-дузаларга төлевир өртөөн ийи катап кызырган, оларның барык хей кези бажың төлевиринге күрү-

Кызыл хоорай чагыргагазында

не дузаламчызы — субсидияларны ап турар.

Өске кооператив бажыцнарда байдалдар арай нарын дээрзи чугаа үезинде билдинген. Олардан коммунал ачы-дуза, чырык болгаш чылыг энергиялары дээш төлевирлерни бүдүрүлгелерге деңгей ап турары илерээн. Кооперативтерде коммунал ажыл-агыйларынга энергетиктерге өре-ширелиг чурттакчылар база бар. 4 дугаар ЧТК-ның бажыңын (Бай-Хаак кудумчузу, 2) ажыткандан бээр үр болбаза-даа, подъездилерде септелге негетинип турар чүүлдер ам безин көстүп эгелээн. Дыка хей чурттакчылар бажыцнарын арендага дужаап турар болгаш, чамдык квартираларда кымнарның чурттап турары билдинмес. Оларның-биле санажылга кылыры берге болган.

Дмитрий Донгак муниципалитет бажыцнары удавас турбазын, оларны кооперативтерге шилчидерин чугаалаан. Ол күрүне стратегиязы апарган, ону ояры болдунмас. Шак мындыг

ажылды эгелээн хоорайларнын дуржулгазындан алгаш көөрге, кооперативтер кежигүннери боттарының бажыңын (өңчүзүн) күрүне бажыцнарынга бодаарга, эки эдилеп турары илерээн. Чижээлээрге, кооперативтиң бир кежигүнү оон үнүп, өскээр көжүп, бажыңын садар дээн болза, хосталып турар квартираны кооператорлар боттары ниити өңчү кылдыр садып алгаш, ону арендага дужаагаш, оон кирген орулганы бажың септелгезинче чарып, азы квартиралар өртөөнге чиигелде кылдыр ажыглаар апарган. Чамдык бажыцнар бир дугаар каздын бүрүнү-биле чүгле арендага дужаап турар. Кооператив бажың-бизнес субъектизи болур ужурулуун мэр чугаалаан.

Кызылдың кооператив бажыцнарынга муниципалитеттин талазындан эн-не таарымчалыг байдалды тургузарын, оларга чурттаарга, күрүне бажыцнарынга бодаарга, камналгалыг, эки болурун чедип алырын база дыңнаткан.

Юбилей

ХООРАЙ ЧАГЫРГАЗЫНЫҢ БИР ДУГААР ДАРГАЗЫ

Серен Күжүгет амгы Барыын-Хемчик кожунда Алаш хемниң чоогунда Дойлуг-Кара-Суг деп черге 1903 чылда төрүттүнген. Адазы Араппай делег кижиги. Ол аннаар-меңээр кижиги чораан. Араппай кончуг чалыы чылдарында адазы Ак-оолдун сүмези-биле дунмазы Шарапай иелээ алдан-маадырларга каттыжып алгаш, байларга удур демисешкен. Алдан-маадырларны Амбын ноянның шериги базып турда, Комбулдайның кезээнге турган алышкылар эштери-биле бүзээлээшкенин чаза таварып үнгеш, дезе бергеннер. Ынчалза-даа аттыг-чарлыг Комбулдайны Амбын шериглери ол-ла кыжын сүрүп тургаш, өлүргөннер.

"Авам Торлаа Монгуш 8 божаан: ол — чеди оолдун, бир кыстыг иези. Мен чеди оолдун ортуну мен, авам кыс угбам биле меңээ ынаа кончуг. Ынай-бээр аалдар барып, диленип алыр дээнде, мени ыяп-ла эдиртип алыр чораан. Бир катап Хайдып үгер дааның күдээзи Күжүгет Серге-Базыр чаңгының аалынга аар-саап ажыл кылгаш, хөлезинге борбак эът алгаш, чанып кел чорааш, дыка донган бис. Ынчан соок кыштың чыккылама соогу турган. Кылаштажып чорувуста авам боду аажок доңа берзе-даа, тура дүшкеш, мээң бичи холдарымны аксы-биле үрүп-үрүп, чылыды тудуп чоруур чүве. Экиле сактыр чүвем ол" деп Серен Араппаевич бодунун сактыышкынарында бижээн.

1910 чылда, Серен көңгүс бичи турда, авазы чок апарган. Оон эгелээш, шору эр кылдыр өскүже чедир шыдалдыг улустарның аалдарына мал кадарып, кыл дээн чүвезин кылып, хөлечиктеп чораан. "Оорга-мойнум болуп чораан багай адам Араппай 1920 чылдың күзүн хоралыг сарыг думмадан өлгөн. Улуг акыларым Балчыймай, Адыгжы суглар-биле адам сөөгүн делег улустун езузу-биле хөөп хөөржүткеш, самдар чадырывыс өрттедикеш, улуска хөлечиктээри-биле тарап чорупкан бис. Ынчан "мыам биле хөлөгмен өске чүм барыл, ынчалза-даа чыда өлүр чылан эвес мен" деп бир дугаар бодандым" деп, ол сактыышкынында база бижип

турар.

Өскүс-чавыс оол чамдык улустун багын көре берген. 1922 чылдың декабрь айда Сарыгларларның Сундуй чаңгызы баштаан кезек байлар Серенге читкен хойларын шамнаан. Аныяк эрни 15 хонук иштинде аштадып, эттеп-эридеп келгеннер. "Холубудум хүлээш, кажаада баглап каан чыдырымда улуг акым Балчыймай биле угбам Делбейн бир хүн келгеш, мени кээргээш, ыглажып турарлар чүве. "Чегеге дээр шыдажыр сен, чооп тургаш төлеп бериптер бис, алган мен деп өчүпкеш, хосталып ал" — деп, угбам чагып турду. Ынчалза-даа олар чоруй баарга, кокайларга демей-ле дүжүп бербээн мен. "Кылган херээм чок, хой орлаваан мен деп чугаамны уттуп алыр угааныңар багай чагырыкчы силер бе" — депкеш база катап шаажылаткан мен. Миннип кээримге, бир өгдө багай херектээжим хойнун долдур хөртүк хар уруп каан чыдар кижиги чордум. Эт-кеште кижиги алыр чүве чок. Бүгү бодум ыжык, көк мен. Дүне хүлүп каан холумну кызып тургаш чежи алгаш, өгдөн үнгеш, мени байысаап турганнарның бирээзи — Чозар мээр-реңниң өртеп каан азын мунупкаш, Хөндөлеңниң Белдир-Каът бажында Балчыймай акымның аалынче чоруптум. Аалга четпейн, аътты бир черге өртеп баглап кааш, улаштыр кылаштап чоруптум. Ынчан бүдүн чүве чок, мага-бодумнун аарышкылыын, кыштың соогун билген болуңарза" деп, ол сактыышкынында улаштыр бижээн.

Акызы биле чаавазы Серенни чылыды шуглап, ашкарып-чегергеш, балыг-бышкын черлерин шарып эмнээш, ону чажылары-биле элээн ханы оңгарны ол-ла дүне казып алганнар. Ол чер иштинге чаштынып, 6 хонук чыткан. Серенни сүрген улус каш хонганда дораан келгеннер. Чаавазы оларның мурнунга "Күжүр чуржум кайда-ла төнүп өлүп чыдыр ирги, аа хилинчектин, бо делегейге дириг чоруур салымы чок, кулугурну" деп ыглаарга, ону дыңнаан Серен шыдашпайн ишкирнип ыглап чыткан. Чарлык күүседип, ону сүрүп, дилеп

келгеннер үрүнейчип туруп-туруп, чорупканнар. Куруг черге шамга кирген чуржунун чаавазы шак ынчалдыр камгалаан.

Серен дүжүметтерден чаштынып, Хакасияның Аны хеминде бир черге чааскаан бир чыл чурттаан. Угбазы Делбейниң аалынга келирге, таварылга болуп, тудуп алганнар. 1923 чылды эри-шүүделге эрттирген.

Актыг кижини чеже эттеп-эридеп, тудуп кээрлер, чадап кааш, хостап салыпканнар. Ооң соонда ийи чыл иштинде Кекей ноянның эргинин кадарар соодал кылдыр ийи чыл иштинде ажылдаан.

Серен Араппаевич ол үеде шериг болур күзелдиг турган. Ооң дилээн ынчангы чазак хандырган. ССРЭ-ниң Тверь хоорайда шеригниң ортумак школазын-

1934 чылдың төнчүзүнде кадының байдалы-биле шериг хүлээлгезинден халажып турда, аңау маузер (хол боозу) биле бүрүн дериттинген аътты шаңнал кылдыр Чазак тывыскан.

Серен Араппаевич 1935 чылдың эгезинде Кызылдың коммунал ажыл-агыйын удурту берген. Ажылы эки боорга, Кызыл хоорай Советин тургузарын дааскаш, ооң даргазынга 1936 чылда томуйлаан. Бир чыл эрткенде, ону ажылындан хостааш, чугай хайындырар черге эргелекчиледип каан. Амыдыралына хенертен болган өскерлишкенин чылдагааны удатпаанда билдине берген. Тываның өскү күрүне ажылдакчызы "чоннун дайыны, япон шившишкин" апарган. Ол шеригде бодунун гарниону-биле Тываның чазаанга удур демисе-

Бо хүннерде Кызыл хоорайның чагыргазының бир дугаар даргазы чораан Серен Араппаевич Күжүгет дириг чораан болза, 100 харлап турар. Бо кайгамчык турсоруктуг, төрөөн чуртунун езулуг патриоду кижиги Кызыл хоорайны кончуг берге 1936-1937 чылдарда удуртуп чораан. Ооң салым-чолу амыр эвес болган. Серен Араппаевичини аш-түреңги чаш чылдары-даа, каржы-хажагай кожай-байларның дорамчылаашкынары-даа, "контрларның" кара-бажыңның човулаңы-даа сы базып шыдаваан.

га дөрт чыл өөренгеш дооскан.

Аныяк офицер Тываның нам-чазааның даалгаларын шын-на сеткили-биле күүседип чораан. Бо хүннерниң бедигээжинден көөрге, ооң намдар-төөгүзүнде частырыглар база турган. 1929 чылда Арат революстуг намның даалгазы-биле республиканың барыын кожуннарында 700 ажыг "бүтпес идегеттерни" илередип, оларның өңчү-хөреңгизин хавырышкан. Ол үе политиктиг истеп-сүрүүшкүннерниң эгези болган. Аъттыг шериг дивизионунун комиссары, оон соонда командир апарган Серен Күжүгет ТАР-ның чазааның дайынчы дужаалдарын езугаар ол-ла барыын кожуннарга үнген үймээни баскан. Ол дээш "Кызыл Тук" ордени-биле шаңнаткан, а 1932 чылдың декабрь айда күрүнениң шериг чөвүлелиниң даргазынга, чазак кежигүнүнге томуйлаткан.

жир деп турар деп хоп-меге дыңнадыг чогуур органнарга чеде берген болган. Серен Күжүгетти 1938 чылдың июль айда иштики херектер сайыды Полаттың айттыышкыны-биле тудуп хоругдаан.

Полат халажылгада офицер эжин дыка-ла кызып бастып турган. "Контр мен" деп өчүк үндүрүп алыр дээш боо ужазы-биле хүннүң-не соп, теп, хап, канчап-даа турган. Суксап турар кижини хүлээш, ийи холун өрү кылдыр аскаш, кызыдыр одап каан суугу чанынга дүн-хүн чок тургузуптарга, ол дег берге чүве чок кылдыр сагындырар болган. Серен угаанын чеже-даа ышкынган. Тываның Онза суд коллегиязы ону адып шиидер шийткел үндүргөн. Ынчалза-даа Биче Хуралдың Президиумунун доктаалы-биле ону 8 чылдың шийткели-биле солаан.

С.А.Күжүгеттиң "контр" деп актыг черге шийттиргенинин хуусаазының ийи чартыы дайын чылдарына таварышкан. Бүдүн чуртка, ооң иштинде Тывага ол үениң кайы хире нарын турганын билер бис, а хосталгазын казыттырып шийттирген политиктиг херектенерге оон-даа берге турган. Серен Араппаевич дайын чылдарында Кызыл Шеригге 65 муң эжеш хаак даянгыштарын белеткээн. Улегерлиг чуруму дээш ийи чыл бурунгаар хостап үндүрүптөргө, Кызылдың кино-театрынга бөдүүн чазаныкчы болуп киргеш, 6 ай дургузунда 526 олут сандайны чазап кылган. Таңды районун "Чедер" совхозунун, ооң соонда "Тиилелге совхозунун" инээн 12 чыл малдааш, ССРЭ-ниң Куш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңнаткан. Ол мурнунда аңаа хамаарыштыр күрүнениң талазындан чеже-даа чөптүг эвес чүүлдер турза, чуртунга шынчы бараан болуп чораан. 1964 чылдың сентябрь айда РСФСР-ниң Дээди суду Серен Күжүгеттиң талазындан кем-херек үүлгедишкени чогуң барымдаалаш, 1938 чылдың "контр" дирткен шийткелин күш чок болдуруп, ону агарткан. Ол-ла чылдың Чаа чыл бүдүүзүнде СЭКП Тыва обкомунга бюро болган. Серен Күжүгеттиң ону партия кежигүнүнге катап тургузар дээн дилээн Салчак Тока баштаан даргалар көргөш, хандырбаан Партия комиссиязының даргазы Бокомов ону ол үеде безин "идегел чок" кижилер данзызынче кирип турганы билдинген. Ынчалза-даа Кызыл хоорайның бот-башкарылгазының баштайгы даргазы бодунун арыг адын демей-ле эгидип шыдаан. Ол коммунисттик партия кежигүнүнге 1967 чылда катап тургустунган.

Тываның болгаш Кызыл хоорайның хөгжүлдезинге улуг үлүг-хуузун кирип чораан Серен Күжүгет 1984 чылда Кур-Чер суурга мөчөөн. Улуг дарганың 100 чылында Кызылдың Спутник суурунун чаа бир кудумчузун хоорайның баштайгы даргазының ады-биле адаарын мэрия бо хонуктарда шийттирлээн.

Юрий ДАРБАА,
Кызыл хоорайның мэриниң парлалга секретары.

**ПОНЕДЕЛЬНИК,
ЯНВАРЬ 27**
1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 Боевик "Зона высадки".
11.10 Большие родители.
11.40 Следствие ведет Колобков.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 Комедия "Отец невесты".
13.50 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Показательные выступления. Трансляция из Швеции.
15.00 НОВОСТИ.
15.15 Док-шоу.
16.05 "Жизнь с динозаврами".
17.00 Большая стирка.
18.00 НОВОСТИ.
18.30 Шутка за шуткой.
19.00 Жди меня.
20.00 Кто хочет стать миллионером?
21.00 ВРЕМЯ.
21.35 "Русские в городе ангелов", т/с.
22.40 Независимое расследование.
23.25 Ночное время.
23.45 На футболе.
00.10 НОВЫЙ ДЕНЬ. "Клоуны".

"Карандаш и Клякса".
00.40 - 01.10 "Искатели".

РОССИЯ

06.45-09.45 "Доброе утро, Россия!"

"ТЫВА"

06.49, 07.15, 07.45, 08.15, 08.45, 09.15, 09.35 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

09.45 Комедия "Дуракам закон не писан".

11.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
12.00 ВЕСТИ.

12.20 ВЕСТИ НЕДЕЛИ.

13.15 Вера, надежда, любовь.

14.10 "В "Городке".

14.20 "Экспертиза".

"ТЫВА"

14.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

14.50 Коллаж.

РОССИЯ

15.00 ВЕСТИ.

15.20 "Что хочет женщина", ток-шоу.

16.10 "Трое против всех", т/с.

17.15 "Простые истины", т/с.

17.45 Экспертиза.

18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.20 ВЕСТИ - ТЫВА. ИТОГИ НЕДЕЛИ.

19.00 ВСЕМИРНЫЙ ДЕНЬ ТАМОЖНИ. Прямой эфир. Т.3-28-88.

19.30 Хөгжүмнүг байыр. Поздравления.

19.35 Коллаж.

19.40 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ - ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

19.50 "Комиссар Рекс", т/с.

20.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

21.30 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

21.50 "Спокойной ночи, малыши!"

21.55 "Леди Босс", т/с.

22.50 "Дневник убийцы", т/с.

23.50 Ток-шоу "ВЕСТИ+".

00.20 ВЕСТИ-СПОРТ.

00.30 "Директор", х/ф.

02.30 - 02.43 "Дорожный патруль".

НТВ

06.00 УТРО на НТВ.

09.10 Один за всех.

10.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.

10.30 Намедни.

12.00 СЕГОДНЯ.

12.05 Триллер "Виза на смерть".

13.40 Криминал.

14.00, 15.00, 16.00 СЕГОДНЯ.

14.05 Женский взгляд.

14.35 "Она написала убийство", т/с.

15.35 "Принцип "Домино", ток-шоу.

17.00, 18.00 СЕГОДНЯ.

17.05 "Гангстерские войны", т/с. "Возвращение терминатора".

18.20 Внимание: розыск!

19.00 СЕГОДНЯ.

19.40 "Право на защиту", т/с.

20.45 Премьера. Начало остро сюжетного сериала "Кодекс чести".

22.00 СЕГОДНЯ ВЕЧЕРОМ.

22.40 "Секс в большом городе", т/с.

23.15 "Право на защиту", т/с.

00.20 - 01.25 Гордон.
ТВЦ

10.00 Настроение.

11.00, 12.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

13.05 "Загадочная женщина", т/с.

13.55 "Я возвращаюсь на родину...".

14.20 Мультфильм.

14.40 Телемагазин.

15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

15.15 "Дата".

16.15 Постскрипtum.

17.10 Опасная зона.

17.30 Деловая Москва.

18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

18.15 "Инспектор Деррик", т/с.

19.20 Войди в свой дом.

19.30 "Дети спасают животных", т/с.

20.00 Регионы. Прямая речь.

20.30 "Старый, старый Новый год".

21.00 "По закону", т/с.

22.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

22.15 Антимония.

23.00 "Узы любви", т/с.

23.50 Пять минут деловой Москвы.

00.00 Криминальная драма "Кто, если не мы".

01.40 Специальный репортаж.

02.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

02.50 Особая папка.

03.20 Времечко.

03.50 Петровка, 38.

04.10 - 04.30 СОБЫТИЯ. Время московское.

ТНТ

06.00 "Лето нашей тайны", т/с.

06.50 "Марсупилами", м/с.

07.15 "Новый Дед Мороз", м/с.

07.40 "Волшебный школьный автобус", т/с.

08.05 "Удивительные животные-4". "Лесные животные".

08.30 "Фантастические существа", т/с.

09.00 "Женщина-полицейский", т/с.

09.55 О, счастливчик!

10.40 "Земля: последний конфликт-2", т/с.

11.35 "Марсупилами", м/с.

12.00 "Новый Дед Мороз", м/с.

12.25 "Волшебный школьный автобус", т/с.

13.00 ТВ-Клуб.

13.30 "Лус-Мария", т/с.

14.30 Мультфильмы.

14.45 О, счастливчик!

15.30 "Окна", ток-шоу.

16.25 Приключенческий фильм "Маленький лесной человек. Возвращение домой".

18.10 "Осколки времени".

18.30 "Удивительные животные-4". "Лесные животные".

19.00 "Шоу Бенни Хилла".

19.30 "Окна", ток-шоу.

20.30 Начало комедийного телесериала "Женские шалости".

21.00 "Шоу Бенни Хилла".

21.30 Фантастический триллер "Газонокосильщик".

23.55 Музыка на ТНТ.

00.10 Империя страсти.

00.50 "Окна", ток-шоу.

01.40 "Женщина-полицейский", т/с.

02.35 "Лус-Мария", т/с.

03.25 - 04.00 О, счастливчик!

**ВТОРНИК,
ЯНВАРЬ 28**
1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Земля любви, земля надежды", т/с.
10.05 "Русский транзит", т/с.
11.05 Шутка за шуткой.
11.35 "Дисней-клуб". "Переменка".
12.00 НОВОСТИ.
12.15 Авантюрная драма "Короткая игра".
14.00 Новый день. "Искатели".
14.30 "Клоуны". "Карандаш и Клякса".
15.00 НОВОСТИ.
15.15 Триллер "Атомный поезд".
16.00 "Русские в городе ангелов", т/с.
17.00 Большая стирка.
18.00 НОВОСТИ.
18.30 "Сати". Евгений Миронов.
19.00 "Земля любви, земля надежды", т/с.
20.00 Слабое звено.
21.00 ВРЕМЯ.
21.40 "Русские в городе ангелов", т/с.
22.45 Премьера. "Неизвестная блокада", д/ф.
23.30 Ночное время.
23.50 Новый день. "Теория невероятности".
00.20 "Первобытные охотники третьего тысячелетия", д/ф.
00.50 Апология.
02.10 - 03.00 "Неудержимый", т/с.
РОССИЯ
06.45-09.45 "Доброе утро, Рос-

АК-КӨК ЭКРАН

сия!"

"ТЫВА"

06.49, 07.15, 07.45, 08.15, 08.45, 09.15, 09.35 ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

09.45 "Леди Босс", х/ф.

10.40 "Дневник убийцы", т/с.

11.35 Экспертиза.

11.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.

12.00 ВЕСТИ.

12.20 "Пуаро Агаты Кристи. Корнуольская тайна", т/с.

13.10 "Адвокат", х/ф.

"ТЫВА"

14.30 ВЕСТИ-ТЫВА.

14.50 Коллаж.

РОССИЯ

15.00 ВЕСТИ.

15.20 "Что хочет женщина", ток-шоу.

16.10 "Трое против всех", х/ф.

17.15 "Простые истины", т/с.

17.45 Экспертиза.

18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"

18.20 Өөредилге болгаш кижизидилге.

18.40 ДМИТРИЙ ДОНГАК. 100 ДНЕЙ У ВЛАСТИ.

18.55 Хөгжүмнүг байыр. Поздравления.

19.10 Коллаж.

19.20 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ - ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

19.50 "Комиссар Рекс", т/с.

20.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.

21.00 ВЕСТИ.

АК-КӨК ЭКРАН
"ТЫВА"

21.30 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

21.50 "Спокойной ночи, малыши!"

21.55 "Леди Босс", т/с.

22.50 "Дневник убийцы", т/с.

23.50 Ток-шоу "ВЕСТИ+".

00.20 ВЕСТИ - СПОРТ.

00.30 "Стелс в действии", х/ф.

02.25 - 02.38 "Дорожный патруль".

НТВ

06.00 УТРО на НТВ.

09.05 "Скорая помощь-6", т/с.

10.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.

10.25 "Национальная безопасность". "Тропы наркомании".

11.00 СЕГОДНЯ.

11.05 Кулирный поединок. "Италия — Франция".

12.00 СЕГОДНЯ.

12.05 Комедия "Кот в мешке".

13.40 Криминал.

14.00, 15.00, 16.00 СЕГОДНЯ.

14.05 Путешествия натуралиста.

14.35 "Она написала убийство", т/с.

15.35 "Принцип "Домино", ток-шоу.

17.00, 18.00 СЕГОДНЯ.

17.05 "Кодекс чести", т/с.

18.20 Преступление и наказание.

19.00 СЕГОДНЯ.

19.40 "Право на защиту", т/с.

20.45 "Кодекс чести", т/с.

22.00 СЕГОДНЯ ВЕЧЕРОМ.

22.40 "Секс в большом городе", т/с.

23.20 "Право на защиту", т/с.

00.20 Гордон.

АК-КӨК ЭКРАН

01.20 - 02.15 "Солдаты удачи", т/с.

ТВЦ

10.00 Настроение.

11.00, 12.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

12.50 Газетный дождь.

13.05 "Загадочная женщина", т/с.

13.55 "Дворянское гнездо" под Парижем.

14.20 Мультфильм.

14.40 Телемагазин.

15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

15.15 "Дата".

16.15 Момент истины.

17.10 Петровка, 38.

17.30 Деловая Москва.

17.45 Доходное место.

18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

18.15 "Инспектор Деррик", т/с.

19.20 Как добиться успеха. Доктор Богданов.

19.30 Полевая почта.

20.00 Регионы. Прямая речь.

20.30 "Без правил", ток-шоу.

21.00 "По закону", т/с.

22.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

22.15 Детектив-шоу.

23.00 "Узы любви", т/с.

23.50 Пять минут деловой Москвы.

00.00 Лицом к городу.

01.05 Великая иллюзия.

02.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

ТЪВА.

РОССИЯ

21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
21.55 "Шоу Трумэна", х/ф.
00.05 "Ночной поезд в Венецию", х/ф.
01.10 VIII торжественная церемония вручения Национальной телевизионной премии "ТЭФИ-2002".
04.40 ВЕСТИ-Спорт.
04.45 - 04.58 "Дорожный патруль".
НТВ
06.00 УТРО на НТВ.
09.05 "Скорая помощь-6", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
10.25 Преступление и наказание.
11.00 СЕГОДНЯ.
11.05 Растительная жизнь.
11.40 Вы будете смеяться!
12.00 СЕГОДНЯ.
12.05 Приключенческий фильм "Похищение "Савойи".

13.40 Криминал.
14.00, 15.00, 16.00 СЕГОДНЯ.
14.05 Путешествия натуралиста.
14.35 "Она написала убийство", т/с.
15.35 "Принцип "Домино", ток-шоу.
17.00, 18.00 СЕГОДНЯ.
17.05 "Кодекс чести", т/с.
18.20 Очная ставка.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.35 Боевик "Выкуп".
21.55 Шпионский боевик "Голдфингер".
00.05 Все сразу!
00.40 Премьера. Драма "На игле".
02.25 - 03.20 "Солдаты удачи", т/с.

ТВЦ

10.00 Настроение.
11.00, 12.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
12.50 Газетный дождь.
13.05 "Загадочная женщина", т/с.
13.55 Русский музей барона И.Брокгаузена.

14.20 Мультфильм.
14.40 Телемагазин.
15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
15.15 "Дата".
16.10 Игра в прятки.
16.30 А у нас во дворе.
16.55 Денежный вопрос.
17.10 Петровка, 38.
17.30 Деловая Москва.
18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
18.15 "Инспектор Деррик", т/с.
19.30 21-й кабинет.
20.00 Регионы. Прямая речь.
20.30 Живой уголок.
21.00 Мультфильм.
21.15 "Тюрьма и воля", ток-шоу.
22.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
22.15 Алфавит.
23.00 "Узы любви", т/с.
23.50 Пять минут деловой Москвы.
00.00 Боевик "Кровь за кровь".
01.40 Социальный репортаж.

02.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
02.40 Русский век.
03.20 Времечко.
03.50 Петровка, 38.
04.10 СОБЫТИЯ. Время московское.
04.30 - 06.30 Открытый проект.

ТНТ

06.00 "Лето нашей тайны", т/с.
06.50 "Марсупилами", м/с.
07.15 "Новый Дед Мороз", м/с.
07.40 "Волшебный школьный автобус", т/с.
08.05 "Удивительные животные-3". "Животные тропических лесов".
08.30 "Фантастические существа".
09.00 "Женщина-полицейский", т/с.
09.55 О, счастливец!
10.40 "Земля: последний конфликт-2", т/с.
11.35 "Марсупилами", м/с.

12.00 "Новый Дед Мороз", м/с.
12.25 "Волшебный школьный автобус", т/с.
13.00 ТВ-клуб.
13.30 "Лус-Мария", т/с.
14.30 Мультфильмы.
14.45 О, счастливец!
15.30 "Окна", ток-шоу.
16.25 "Стреляющие звезды", х/ф.
18.10 "Осколки времени".
18.30 "Удивительные животные-3". "Животные тропических лесов".
19.00 "Шоу Бенни Хилла".
19.30 "Окна", ток-шоу.
20.30 "Женские шалости", т/с.
21.00 "Шоу Бенни Хилла".
21.30 Драма "Мечта каждой женщины".
23.30 Музыка на ТНТ.
23.45 Империя страсти.
00.25 "Окна", ток-шоу.
01.15 "Женщина-полицейский", т/с.
02.10 "Лус-Мария", т/с.
03.00 - 03.35 О, счастливец!

СУББОТА, ФЕВРАЛЬ 1

1 КАНАЛ

07.00 НОВОСТИ.
07.10 "Флиппер", т/с.
07.55 "Твинисы", т/с.
08.15 Играй, гармонь любимая!
08.55 Слово пастыря.
09.10 Здоровье.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Смак.
10.30 Смехопанорама.
11.05 Путешествия натуралиста.
11.35 Военная драма "Ангелы смерти".
13.15 "Тайны забытых побед". Маршал Константин Рокоссовский.
14.00 НОВОСТИ.
14.15 В мире животных.
14.55 "Дети Сталинграда. Мы были в аду", д/ф.
15.25 Военно-исторический фильм "Бастион на Волге".
16.10 Экцентрическая комедия "Не может быть!".
18.00 НОВОСТИ.
18.20 Шутка за шуткой.
18.55 Кто хочет стать миллионером?
20.00 Премьера. "Последний герой-3".
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 Премьера. Триллер "Неуяз-

АК-КӨК ЭКРАН

вимый".
23.30 "Трилогия". Концерт Алсу в "Олимпийском".
01.05 - 02.50 Романтическая комедия "Это все она".

РОССИЯ

07.15 "У тихой пристани", х/ф.
08.20 "Джуманджи", м/с.
09.05 "Студия "Здоровье".
09.35 Золотой ключ.
10.00 "Военная программа" Александра Сладкова.
10.20 В поисках приключений.
11.15 "ХА". Маленькие комедии.
11.30 Сам себе режиссер.
12.30 Сто к одному.
13.25 К 60-летию Сталинградской битвы. "Непобежденные", д/ф. 1-я серия.
14.10 Клуб сенаторов.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 Комедия "Салон красоты".

"ТЪВА"

ШАГАА-БИЛЕ!

17.00 "АЪТКА АЛДАР, ХОЙГА ЙӨРЭЭЛ". Дорт эфир. Т.:3-28-88. Кожууннарның шагаалары, шанналдыг мөөрейлер, ырышоорлуг хөгжүмүг байыр.
РОССИЯ
19.00 Моя семья.
20.00 "Аншлаг".
21.00 ВЕСТИ.

АК-КӨК ЭКРАН

21.25 Зеркало
21.50 "Гудзонский ястреб", х/ф.
23.55 "Непристойное предложение", х/ф.
02.15 - 03.53 "На изломе дня", х/ф.

НТВ

07.05, 08.05 "Джеймс Бонд - агент 007", х/ф.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.55 Без рецепта.
09.30 Путешествия натуралиста.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.05 Кулинарный поединок. "Мадагаскар - Россия".
11.00 СЕГОДНЯ.
11.05 Квартирный вопрос.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.05 Профессия - репортер. "Балтийский марш".
12.25 Служба спасения.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.05 Острозюжетный фильм "Испытательный срок".
15.00 СЕГОДНЯ.
15.05 Своя игра.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 Женский взгляд.
17.00 СЕГОДНЯ.
17.05 Один за всех.
18.00 СЕГОДНЯ.
18.05 "Бушующая планета", т/с.
"Удар молнии".
19.00 СЕГОДНЯ.
19.25 Свобода слова.

АК-КӨК ЭКРАН

20.40 Боевик "Жестокое правосудие".
22.30 Супербокс. Флойд Мейвезер - Анхель Манфриди.
23.05 - 00.50 Премьера. Эротический фильм "Привет, ребята".

ТВЦ

11.25 Отчего, почему?
12.20 Православная энциклопедия.
12.45 Серебряный диск.
13.00 Мультпарад.
13.45 Утренняя звезда.
14.25 Я - мама.
15.00 СОБЫТИЯ. Утренний рейс.
15.15 Городское собрание.
15.55 Фильм-сказка "Подарок черного колдуна".
16.55 "Дорога длиною в 35...". Концерт ансамбля "Ариэль".
18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
18.20 Антимония.
18.55 Очевидное - невероятное.
19.25 "Железное кольцо Сталинграда".
19.55 Начало острозюжетного мини-сериала "Маньяк в городе".
21.45 Репортер.
22.00 Мультфильм.
22.15 Великая иллюзия.
23.00 Триллер "Знакомство по объявлению".
01.00 Постскриптум.
02.00 Комедия "Близнец".

АК-КӨК ЭКРАН

04.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
04.10 Хорошо БЫков.
04.25 Moda non-stop.
05.50 - 07.00 Философская притча "Большая жратва".

ТНТ

07.00 "На краю Вселенной-3", т/с.
07.50 "Мечта каждой женщины", х/ф.
09.30 "Фантастические существа".
10.00 "Путешествия с национальным географическим обществом", д/с.
11.00 "Час Дискавери", д/с. "Экстремальные машины". - "Ракеты".
12.00 "Удивительные миры", д/с. "Оман".
12.30 "Женские шалости", т/с.
13.00 ТНТ-Спорт.
16.30 "На краю Вселенной-3", т/с.
17.30 "В поисках капитана Гранта", т/с.
19.00 Шоу Бенни Хилла".
19.30 "Диагноз: убийство", т/с.
20.30 "Женские шалости", т/с.
21.00 "Шоу Бенни Хилла".
21.30 Комедия "Мой папа, моя мама, мои братья и сестры".
23.35 Триллер "Ловушка для свингеров".
01.25 "Час Дискавери", т/с.
02.20 - 03.10 "Диагноз: убийство", т/с.

ВОСКРЕСЕНЬЕ, ФЕВРАЛЬ 2

1 КАНАЛ

07.00 НОВОСТИ.
07.10 "Флиппер", т/с.
07.55 "Твинисы", т/с.
08.15 Служу России!
08.40 Мультсеанс.
09.10 Дог-шоу.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Непутевые заметки.
10.30 Пока все дома.
11.05 Властелин вкуса.
12.00 Клуб путешественников.
12.45 "Паулюс. Военнопленный", д/ф.
13.30 Умницы и умники.
14.00 НОВОСТИ.
14.15 "Погода", т/с.
15.10 Большие родители.
15.40 Военно-исторический фильм "Операция "Уран".
16.35 "Ералаш".
17.00 "Живая природа". "Братья по крови".
18.00 Времена.
19.10 "Локомотив - чемпион". Концерт.
20.50 Премьера. Комедийный боевик "Случайный шпион".
22.30 Бокс. Денис Бахов - Мэттью Эллис.
23.00 Комедийный боевик "Карты, деньги, два ствола"

АК-КӨК ЭКРАН

00.55 - 02.55 Триллер "Предложение".

РОССИЯ

07.20 Комедия "Маленькие спасатели".
08.35 "Джуманджи", м/с.
09.15 Русское лото.
10.05 ТВ Бинго шоу.

"ТЪВА"

10.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. ВЕСТИ - ТЪВА. ИТОГИ НЕДЕЛИ.

РОССИЯ

11.15 "В "Городке". Отчет за январь.
11.50 К 60-летию разгрома немецко-фашистских войск под Сталинградом. "Горячий снег", х/ф.
13.25 К 60-летию Сталинградской битвы. "Непобежденные", д/ф. 2-я серия.
14.10 Парламентский час.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 Вокруг света.
16.15 Диалоги о животных.
17.10 "Оружие России. Пятое поколение", д/с.
18.05 Комната смеха.
19.00 "Устоять невозможно", х/ф.
20.50 "В Городке".
21.00 ВЕСТИ НЕДЕЛИ.
22.10 Специальный корреспондент.

АК-КӨК ЭКРАН

22.35 "Часовой механизм", х/ф.
00.25 Комедия "День сурка".
02.35 - 03.27 Международной турнир по вольной борьбе серии Гран-при "Иван Ярыгин".

НТВ

07.10 Полундра!
07.40 Вкусные истории.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.05 Приключенческий фильм "Тарзан и затерянный город".
09.25 Шар удачи.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.05 "Бушующая планета", т/с.
11.00 СЕГОДНЯ.
11.05 Растительная жизнь.
11.40 Вы будете смеяться!
12.00 СЕГОДНЯ.
12.05 "Влияние".
13.00 СЕГОДНЯ.
13.05 Детская киноповесть.
14.45 Вкусные истории.
15.00 СЕГОДНЯ.
15.05 Своя игра.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 НТВ представляет. "Истории охотника за крокодилами".
16.45 "Принцип "Домино", ток-шоу.
17.00 СЕГОДНЯ.
17.05 "Принцип "Домино", ток-шоу.
18.00 СЕГОДНЯ.

АК-КӨК ЭКРАН

18.05 "Новейшая история". "Сталинград - 42. Последнее Рождество".
18.55 Боевик "Над законом (Нико-1)".
21.00 Намедни.
22.30 Фантастический триллер "Обмен телами".
00.35 - 01.35 "Клан Сопрано", т/с.

ТВЦ

11.25 Отчего, почему?
12.30 АБВГДейка.
13.00 Мультпарад.
13.45 Полевая почта.
14.15 Наш сад.
14.35 Лакомый кусочек.
15.00 Московская неделя.
15.25 Звезда автострады.
15.45 К 60-летию Сталинградской битвы. Киноповесть "Солдаты".
17.25 "Приглашает Борис Ноткин". Нина Русланова.
18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
18.15 Алфавит.
18.55 21-й кабинет.
19.25 "Удивительный мир животных", т/с.
19.50 Мультфильм.
20.15 Детектив-шоу.
21.00 Ностальгия.
22.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
22.15 "Комиссар Наварро", т/с.

АК-КӨК ЭКРАН

00.00 Момент истины.
01.00 Мелодрама "Вас ожидает гражданин Никанорова".
02.35 СОБЫТИЯ. Время московское.
02.45 Спортивный экспресс.
03.15 Деликатесы.
03.50 - 05.15 Серебряный диск.

ТНТ

07.00 "На краю Вселенной-3", т/с.
07.50 "Мой папа, моя мама, мои братья и сестры", х/ф.
09.35 "Фантастические существа".
10.00 "Путешествие с национальным географическим обществом", д/с.
11.00 "Час Дискавери", д/с. "Охотник на крокодилов".
12.00 "Удивительные миры", д/с. "Оман".
12.30 "Женские шалости", т/с.
13.00 ТНТ-Спорт.
16.30 "На краю Вселенной-3", т/с.
17.30 "В поисках капитана Гранта", х/ф.
18.45 Мультфильм.
19.00 "Шоу Бенни Хилла".
19.30 "Диагноз: убийство", т/с.
20.30 "Женские шалости", т/с.
21.00 Шоу Бенни Хилла".
21.30 Драма "Человек-слон".
00.00 Психологическая драма.
01.50 Титаны рестлинга на ТНТ.
02.40 - 03.30 "Диагноз: убийство", т/с.

ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН

АВАВЫС — СЕТКИЛИВИСТЕ

Бистиң ававыс **Хертек Марта Лемончаевна** 1939 чылдын март 10-да **Бай-Тайганың Кара-Хөл** сумузунга төрүттүнгөн. Авам бичи турда-ла, кырган-ачам аңнап чорааш, олчаан ты-вылбайн барган дээр, мунгаранчыг аңчы кижичи чораан деп даайларым чугаалаар чораан, кырган-авам арааш чок болган дээр. Авам даайларымга өзүп келген.

Бистиң ававыс оожум, топтут-томаанныг ие чораан. Школа соонда Кызылдың садыг технику-мун дооскаш, төрөөн сурунуга ажылдап эгелзэн.

Кара-Хөл колхоз турда-ла, кассирлеп ажылдап эгелзеш, а кажан совхоз-даа апаарга, демей-ле ол ажылын салбайн ажылдап келген. Оон бээр **ававыс 32 чылдар иштинде Кара-Хөл совхозка кассирлеп** ажылдап келгеш, хүндүлүг дыштанылгасынче үнгөн. Ажылдап чораан үелеринде партия ажылынга база ажылдап чораан, боду коммунист, чонунга хүндүткелдиг, ооң ажыл-хө-рөөн чон хүндүлээр, байырлардар боорга, **өртектик белектер, хүндүлөл бижиктер-биле** шаң-надып-мактадып чораан.

Кара-Хөл совхозтун кадар-чыларынын акша-көпөөн мур-най эрттирип, харын-даа кыш-тагларынга, чайлагларынга аппарып, акшазын үлөп берип чораан. Чүгле дээди таладан ал-дарлык ажылдакчы деп атты берген турган болза, чаңгыс коллективке ынча чыл ажылдаан бөдүүн кижиге өөрүнчүг-даа боор турган боор.

Мен өг-бүлениң улуг уруу болгаш чажымдан ажылгыр, кежээ, кылбас-билбес ажылым-даа чок чораан мен. Шаанда бистиң суурга ыяшты боттары арга-даштан чыып, одап чораан, сугну Алаш хемден барып хууңнарда дажыыр турган бис. Алды харлык чажымдан эгелзеш, ада кижиге эттедип, кончудуп чорумза-даа, шупту ажылды кылып, думаларымны азырап чораан мен. Дыштанылга кээрге, даайларым Олча, Семис-оол суглар мени шанактыг атка олуртуп алгаш, Кара-Хөл бажын-че аппаар турганнар, аңаа баргаш, хой кадарып, инек саап,

чай боорга сиген-ширбиш белеткээр турган бис.

Мен школага өөренип турум-да, авам дыка кээргенчиг аарый берген, Ак-Довурактың эмнелге-зинче машина кырынга орунну салгаш, аңаа авамны чыттырып алгаш, бадырып, эмнедип турган-нын база сактыр мен.

Чүгле кады чурттап орав эжиниң каржы-дошкун, эптиг-ээлдек эвес чорааны чаш чораан чылдарымда мээң сагыш-сеткилимде артып калган. Иениң кезээде мунгаргай, хилинчектиг бодалдар долган арын-шырайын хүн бүрү көөр чораан мен. Чеди ажы-төлдү божуп-төрүп, азырап бээрге-даа, эргелелдиг, кээргел чок чораанын кайгаар мен.

Школаны доозупкаш-даа, авамның орнуга кассирлеп ажылдап чордум. Бай-Тайганың Тээлиден акша-көпөөкти орук-туң кадыг-бергезинге торулбайн, акшалап эккеп берип чораан мен. Ынчангаш баштайгы күш-ажылымны авамның ажы-лындан эгелзэн мен деп бодаар мен.

Экономика яамызында ажыл-дап турар мен, бичи дунмам Кызыл кожунуң поликлиника-зында ажылдап турар. Авам бистерге чоргаарланыр чораан, уругларының уругларынга хөлчөк ынак, эргеледип чассыт-кан орав кижичи.

Мээң айыыл-халапка таварышкаш чок болган уруум **Азиянага** суг денди ынак чораан, топтут-томаанныг, аргыттынар, даараныр, аш-чөм кылыр уруум дээш. Чаңгыс оглунуң беш ажы-төлү ававыстың чанында, Кара-Хөлде чурттап чоруур. Шупту уругларының ажы-төлү тос кижичи.

Эрткен чылдың март 18-ге хенертен авамны чок апарган деп телеграмма алгаш, черле бүзүрөөн мен, чүге дээрге авам бистерниң уругларының чанынга тургаш, чаа чоруй барганының соонда, каш хонгаш ыңдыг телеграмма алган бис.

Ам канчаар, хөөкүй, кээргенчиг ававыстың омур-хевири бистиң чүректеривиске кезээ-де артып каар.

Любовь ИРГИТ.
Кызыл хоорай.

КЭЭРГЕЛ ЧОГУН

Чырык черге оор дег багай чүве чок деп шагда-ла "кызыл-дустаан" кырган-ачам чугаалап органын бо-ла сактып кээр мен. Ынчангаш "оорнуң оруу мунгаш" дээнинде ханы утка бар.

Бир хүн караа көрбестер ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы Ангыр Хертек ажылдаар черинге ажылдап орда, ийи оол кирип келгеш:

— Телефон долгап болур бе, чугула херек апарды — деп дилзэннер.

— Долгаптыңар — дээш бодунуң ажылын уламчылай берген. Удаваанда оолдар чорупкан. Кезек болганда Ангыр Баирович оолдарның телефон долгап турган өрээлинге келгеш, телефон долгаар дээш суйбааш тыппаан. Ам-на сагыжынга демги ийи бут-тук "коккаарактар" кирип келген. Бирээзи телефон долгаан кижичи бооп чугааланып турда, өскези бижек-биле одура кезип ап,

парган болган.

Ол кижиниң көрбөзүн ажылап алгаш, чырык хүндүс-ле телефонун үптөп апарган-дыр. Мону бижип олургаш, ТР-ниң культуразының алдарлык ажылдакчызы Анатолий Монгуштуң караа көрбөстөргө тураскаадып чогааткан ырын, телефон оорлаан кара холдугларның сагыш-сеткили саргыт бээр ирги бе дээш, бир одуругну чижек кылдыр кирдим:

Ак-көк дээрни, аяс хүннү,
Айыраң каас чечектерни,
Амырактың, ававыстың
Арнын көрбөй чурттап
чор бис.

Шынап-ла, ырда кирип каан чараш чүүлдерни, суйбаардан өске, көөр харык бар эвес, хөөкүйлерде. Караа көрбөс кижилер дээрге — эң-не кээргенчиг чон-дур.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

Россияның политиктиг амы-дыралыга улуг болушкун Күрү-не Думазының депутаттарының соңгулдалары бо чылдың декабрьда болур. Ол соңгулданың талазы-биле көскү политиктер боттарының бодалын эрткен чылын-на массалыг информация чепсектери таварыштыр чыры-дып эгелей берген. Амгы Күрү-не Думазының депутаттарының дугайында, РФ-тиң Президентиниң Күрү-не Думазында Бүрүн эргелиг төлээзи А.Котенков эрткен чылын "Российская газета" солунга берген интервьюзунда тодаргай-биле чугаалаан. Ам болур соңгулдаларга кандыг депутаттарны соңгуп алза эки дээрзин элдээрти айтып кааны чажыт эвес-ле болгай. Ол сан-фактыларга дүүштүр материалды солунга чырыткан мен. Номчук-чулар утпаан болза, оон түңнелди үндүрер уjurлуг.

Россияның улуг девискээр-леринге, хоорайларынга эрткен соңгулдалардан алгаш көөрге, соңгукчуларның идепкейи эрги кеверинде турары илерзэн. Тус черин депутаттарының соңгулдаларына соңгукчуларның 30 хире хуузу, губернаторлар соңгулдаларына соңгукчулар-ның 40-50 хуузу киржип турар. Президентиниң болгаш Күрдума депутаттарының соңгулдаларына соңгукчуларның 55-60 хуузу киржи дээрзин социологтар демдегледип турар. Тус черин эрге-чагырга удур-тукчунун соңгуурун бодаарга, Күрү-не Думазының депутаттарының соңгулдазынга соңгукчулар сонуургалдыг киржир дээрзи билдинип турар.

Ооң-биле чергелештир тус черде турар эрге-чагырга соңгукчуларның соңгулдага идепкейлиг киржилгезин организа-таарындан база хамааржыр. 1993 чылда Татарстанга Күрү-не Думазының депутаттарының соңгулдазы чоруп турда, олар бирги черге боттарының хамаарышпас чоруунуң дугайында айтырыгы тургузуп, соңгулдага соңгукчуларның чүгүл 14 хуузу киришкен. Дээрги Шаймиев федералдыг соңгулданы холгаарлааш, төптөн деткимчени албайн барган. Дараазында Күрдуманың депу-таттарының соңгулдазынга татар-ларның идепкейи 4 катап өскөн.

Сөөлгү чылдарда соңгул-даларга "хирлиг" технология ажыглаар чоруктар эвээжзэн. Ийи-үш чыл бурунгаар тус чериниң удурланыкчы күштери-ниң чорудуп турган ажылы-биле шупту кандидаттарга "удур бады-лаар" чорук 40 хуу чедип турган девискээрлер бар. Сөөлгү эрткен соңгулдаларның анализинден алгаш көөрге, соңгукчулар "угаан" кирген деп чугаалап болур. Ону Свердловск хоорайга эрткен парламент соңгулдазы, Санкт-Петербург хоорайга эрткен Хойлуужудулга хуралы-ның соңгулдалары бадыткаан. Кем-херек-биле холбашкан бөлүктөр кажар арга-биле соңгук-чуларны садып алыры болдунмас дээрни бадыткатынган. Ынчал-за-даа кандыг-даа кандидаттын артында акша-хөреңгилег бүдү-рүлгө, бай-шыырак бизнесмен турар дээрзин соңгукчулар бил-ип турар апарган. Акша-хөрең-ги чок болзунза, соңгулдага киришкен херзэн чок деп чүве кымга-даа билдингир.

Россияның Күрү-не Думазы-ның соңгулдазынга киржир кол политиктиг партияларга доктаап көрей.

"Россияның чаңгыс аай" партиясы. Ажыы-биле чуга-лаарга, Россияның эрге-ча-гыргазының партиясы болгай. Олар бо хүнде Путинниң ады-биле күштүг болуп турар. Олар-ның четпес талазы эрге-чагырга партиясы болгаш бот-тогду-нуушкун тургустунуп келген. Мооң мурнунда эрткен соңгул-далардан алгаш көөрге, кандыг-даа эрге-чагырга партиясы ийи катап соңгулдага чедишкенин киржип шыдаваан. Ону "Россия-ның шилилгези" болгаш "Россия — бистиң бажынывыс" партия-ларның төөгүзү бадыткап турар. Ол "Россияның чаңгыс аай" партиязынга кичээндириг болур уjurлуг. Санкт-Петербург хоорайның парламент соңгулда-ларына 50 олуттан "Россияның чаңгыс аай" партиязындан 4 депутат соңгуттурган. "Яблоко" болгаш чөөн күштер эвилелиниң (СПС) партиясы олардан ийи катап хөй депутаттар соң-гуттурганы ону база бадыткап турар.

РФ-тиң коммунист партиясы ам болур Күрдуманың соңгулдазынга депутат мандаттын 35 хуузу ап болур деп политолог-тар баш удур чугаалап турар

Партиялар, шимчээшкенин

ЧОННУҢ ШИЛИЛГЕЗИНДЕ

апарган. Оларның четпес талазы РФ-тиң Чазаандан, губернатор-лардан деткимче албайн турар. Коммунистер дээди эрге-чагыр-гадан деткимче албайн-даа турар болза, бөдүүн кижилерниң ара-зында ооң ат-алдары ам-даа улуг. Компартияларның кежигүнне-ринде чүгле пенсионерлер эвес, амгы үеде ында анык специа-листер, эмчилер, башкылар, ше-риг кижилер көвүдөт, партия аныксып кел чыдар. Ол хамаан-чок ооң кежигүннеринде сту-дентилерниң кирип турары чажыт эвес апарган. Ындыг-даа болза мооң мурнунда зюганов-чулар дээш Россияның көдээ чурттакчылары улуг деткимчени берип турган болза, ам олар Путинниң талазынче чайгылып эгелзэн. Дыңнангыр көдээ чурт-такчыларны губернаторлар бо-дунуң талазынче хаара тудуп алыры белең. Ынчалза-даа хөй чурттакчылыг улуг хоорайларда ол айтырыг элзэн нарын болуп турар.

Эрткен чылын Красноярск крайның губернатор соңгулда-зынга компартияның төлээзи С.Глазьев үшкү черге келген болгай. Бистиң чанывыста чыдар Минусинск хоорайның соңгук-чуларыны 50 хуузу Глазьев дээш бадылаан. Ол анык, бедик билил-лиг экономист, чугаазы тода, чон дээш сеткили аарып чоруур ко-мунист. Ажыы-биле чугаалаарга, коммунистер боттарының такти-казын өскерттип эгелзэн. Мооң мурнунда ышкаш мактаныр, социализмни алгаар, дээди эрге-чагырганы бактаар чоруктан уштунуп, социал чөптүг чорук дээш кыйгырыгы салып, чонче чоокшулап эгелзэн. Бо чылдың апрельде компартияның съезди-зи болур. Орта соңгулдага кан-чаар киржириниң кол програм-мазын чугаалажыр. Съезд дүш-күрлүг болур дээрзи амдыгааш-тан билдинип эгелзэн. Зюганов-туң орнунга С.Глазьевти соңгуу-рунун айтырыы база тургустунуп турар. Бир эвес компартияның баштыңына анык Глазьевти

соңгуп алгаш, амыдыралчы, чонун деткимчезин ап болур программаны хүлээп алгаш, коммунистер соңгулдага киржир болза, соңгукчуларның детким-чезин ап болур байдал бар.

Чөөн үзелдиг күштер. Пи-терниң хоорай соңгулдазынга чөөн үзелдиг күштер эвилелиниң (СПС) партиясы 50 олуттан 8 мандатты алганы, оларны соңгук-чулар деткип турары билдинип турар. Чурттуң соңгукчуларының 20-25 хуузу СПС дээрш бадылап болур дээрзи тодараттынып турар. Ынчалза-даа олар ону "Яблоко"-биле үлежир апаар. СПС биле "Яблоко" каттыжып алыр дээш мынчага чедир дугур-жуп чадап кааннар. Ол партия-ларның удуртукчуларының үзел-бодалы чаңгыс аай шийтпирге келбзэн. Бир эвес каттыжып алыр болза, олар адак дээрге, соңгук-чуларның 20 хуузу аптар аргазы бар. Демократтар черле ыңдыг, бир-ле чүүл оларның сеткилинге таарышпас болур.

Явлинскийниң сорулгазы чаңгыс — Кремльди "балдыр-лаар". Бир эвес ол ынчаар хөдөл-бес болза, ону кым-даа деткивес дээрзи билдингир. Кремль боду-нун талазындан ядамык социал-

демократтарга дузалаар кижилерге сонуургалдыг болуп турар. Бир эвес ынчаар кылбас болза, соңгукчулар коммунистерге азы Березовскийге чайгылып чоруй баар чадавас деп турар. Бодунуң соңгулда мурнунда сорулгаларын күүседип шыдавайн баар чадавас дээш Г.Селезневка, Г.Райковка, Ю.Лужковка шеф дузанын көр-гүзерин Кремльдиң политиктери бодап турар.

Чөөн үзелдиг күштер эвилели партияның кол сорулгазы — күштүг патриотизмни деткири. Ол ыңдыг болур уjurлуг-даа, оларның партиясы боттарын патриоттар бис дижип турар болгай. Олар ЛДПР-ден болгаш "Россияның чаңгыс эп-сеткил" партияларындан, оларның эң бурунгаар көрүштүг болгаш бадыткатынган үнелиг чүүлде-рин боттарынга аптар сорулганы салып турар. Жириновскийниң партиясында перспектива чок, дыка чиктиг байдалда турар. Ол ам соңгукчуларны чүнүң-биле сонуургадыптары билдинмейн турар.

Ам болур Күрдуманың депу-таттарының соңгулдаларына чидиг демисел колдунда 5 поли-тиктиг партияларның аразында болуру билдингир. Политиктиг партиялар талазы-биле хоойлу база хүлээп алдынган, олар орта база чагыртыр апаар. Соңгулда мурнунда кол политиктиг пар-тияларның ниити туружун кыс-казы-биле көргүзөргө мындыг. Ол партияларның салбырлары, организациялары бистиң рес-публикада база бар. Мен бо чүүлүмге кайы-бир партияны бактаар, мактаар сорулга салба-дым, чүгле соңгулда бетинде бис-тин политиктиг партияларывыс-тын ниити туружу соңгукчуларга билдинип турары-биле кыска тайылбырны кылдым. Парламага политиктиг партияларның про-граммалары үнүп кээр, орта шын шилилгени чон бээр.

Сергей ХЕРТЕК.

СҮТ-ХӨЛ ШАЛБАА ТУРАР ШАГДА...

Чоокта чаа ТКУ-нун филология факультетинин амгы 2 дугаар курузунун чайын эрттирген практиказынын түннел отчет-практиказы болуп эрткен. Аңаа тыва аас чогаалы болгаш литература кафедрасынын башкылары база бир, ийи дугаар курстарнын студентилери киришкен. Практика үезинде тырттырган чуруктарлыг хана солуннар-биле дериттинген аудиторияга болган конференцияны кафедраның улуг башкызы, шүлүкчү Мария Амын-ооловна Күжүгет сөс ап ажыткан. Башкынын соон дарый студентилер билген, көргөн, сонуургаан чүүлдерин, чыгдынган материалдарын түннел, биргикурсчуларга тайылбырлап берип отчеттааннар.

— Бирги курсту доосканыыс соонда шупту 30 студент база аас чогаалы болгаш литература кафедрасынын башкылары: Екатерина Тамбиевна Чамзырын, Мария Амын-ооловна Күжүгет база бөлүктүн куратор башкызы Алимаа Хензиг-ооловна Херелдин удуртулгазы-биле июнь 27-де Тывавыстың ховар, чараш булуңнарынын бирээзи Сүт-Хөл кожунунче улустун аас чогаалын чыыр сорулгалыг 1-ги практикавысче айттаныпкан бис. Узун орукче бистерни профессор, филология эртемнеринин доктору Доржу Сенгилович Куулар чагыч-сөзүн берип, олчак-омактыг четкеш кээриности күзеп үдөп каан.

Орук чежемейин узун, ырак-даа болза, ыры-шоор, оюн-тоглаа, каткы-хөгге үдеттирип чорааш, хүннүн ийиги чартында Сүт-Хөл кожунунун төвү Суг-Аксынга чеде берген бис. Чагычкурсчувус Начын Ондарнын бажынынга доктаап, ада-иези-биле таныжып, билчип алдывыс. Ол-ла кежээ аңгы-аңгы бөлүктөргө үстүп алгаш, практикавыстың кол сорулгазы улустун аас чогаалын чыыры-биле суурнун улуг назылыгыларынче чорупкан бис. Суурнун чонунун экииргек, дузааргаа хөлчөк болду. Кайда, кандыг информатор барын айтып, сүмелеп турдулар.

Эртенинде Тываның асурагылыг, төөгүлүг чери — Алдан-Маадыр суурже оруувус уламчылады. Бот өөредилге салбырында өөренип турар Рада Сергеевна Ондарнын бажынынга доктаап, 2 хонук дургузунда аңаа

турлагжып, ажылывыс кылып турдувус. Улуг назылыгылар-биле ажылдаарга солун-даа, берге-даа болду. Күзелдиңи-биле ырлап, тывызыктап, биске дузалашканнар база хөй.

Практикавыстың эң-не солун база бир кезээ — алдан-дургуннарнын турлаглап турган чери, тулчуп турган чери — Оргу-Шөл, Кара-Дагже үнүп чоранывыс. Самбажыктын салгалы Чечек Бүкүүевна Кара-Дагга алдан-маадырларнын дугайында солун сактыышкынны чугаалап турда, бис диктофоннарга бижидип, демдеглеп ап турдувус.

Алдан-маадырларнын тура халыышкыннын 100 болгаш 110 чыл болганынга тураскааткан черлерни база көрүп, чурукка тырттыргылап алдывыс.

Кызылда Алдан-Маадыр аттыг национал чурт-шинчилел музейинин Алдан-Маадыр суурда филиалынче кирер, ону көөр аас-кежиктиг болдувус. Музейнин эргелекчизи Клавдия Социаловна тода, солун тайылбыры кылып берип турду.

Самбажык аттыг культура одаа — суурнун база бир көрүштүг чери, ону каастап, чоргаландырып турарын көрдүвүс.

Июнь 30-де бөлүүвүс Ак-Даш суурга кээп, суурнун чагырыкчызынын бажынынга доктаадывыс. Ол-ла кежээ бөлүүвүстүн белеткеп алганы концерттивисти ак-дашчыларга бараалгаттывыс. Концерттин сөөлүндө аныктар хүнүнге тураскааткан таныч-сам болган.

Эртенинде эң-не көрүксээнивис, барыксаанывыс Сүт-Хөл хөлче оруувус уламчылап чорупкан бис. Чараш хөлдүн кыдынынга агаарлап, сагыш хандыр дыштанып, чыыр материалдарывысты чыып, сорулгалыгы күүсеткеш, июль 4-те практикавысты доозуп, ээп чанып келген бис.

Сүт-Хөл кожунунун девискээринден чыгдынган аас чогаалынга материалдарывысты түннел көөрге мындыг: тоол — 2, төөгү чугаа — 21, тоолчургу чугаа — 4, йөрээл — 1, чалбарыг — 1, улустун ыры — 11, тывызык — 68, дүрген чугаа — 3, кожамыктар — 202, өпей ыры — 5, каргыш — 9, үлегер домак — 19, алгыш — 2, көгүдүг — 7, сактыышкын — 9. Ниитизи-биле шупту 48 информатор-биле ажылдаан бис. Чыгдынган материалдарывысты

эки, чедимчелиг деп түннедивис.

Бистиң практикавыска дузалажып, аас чогаалын, Тываның төөгүзүн арттырар, анык-өскенге дамчыдып бээр дээш, үлүг-хуузун кириген кырган-ава, кырган-ача болгаш анык-даа, бичии-даа чаштарга — шуптузунга четтиргенивисти илередип олур бис. Шуптузун эвес-даа болза, кезек информаторларны адаксадывыс: Бораш Серенмаевич Ондар, Кая Сегбелдеевна Ооржак, Чучун Көрдем-ович Ооржак, Түмен-Баир Арын-оолович Ооржак, Александра Санчиевна Монгуш, Аркадий Күдер-оолович Ооржак, Чаңгыс-Карыш Түр-ооловна Ооржак, Чолаачы Баян-ооловна Куулар, Зоя Дүпчүновна Монгуш болгаш өскелер-даа. Илеткелдер, тайылбырлар соонда 1-ги курсчуларнын сонуургаан айтырыгыларынга харыылап берип турган бис. Сонуургаачал биргикурсчулар бистернин хөй-адывысты көдүрүп турганнар.

Кафедраның улуг башкызы Екатерина Тамбиевна Чамзырын конференцияны ниитизи-биле түннел, чедер-четпес чүүлдерни чугаалап берип, моон-даа сонгаар эки, найыралдыг, бот-боттарывысты деткижип, дузалажып чоруурувусту бир-даа, ийи-даа дугаар курстун студентилеринге күзөп каан. Конференцияны практика үезинде көргүскен концерттивис-биле дооскан бис. Тайга-тандыже баар, кээр хөлгени тып, бисти чедирип база бүдүн практика дургузунда биске дузанын көргүскен, уруглары, оолдары дег бисти чылыг уткуп хүлээп алган ада-иелерге: Сара Сүгдөровна база Кара-оол Ондарович Даңзы-Белектерге, Светлана Даржай-ооловна Ондарга, Раиса Рузаевна Ооржакка, бот өөредилге салбырынын студентизи Артур Доржуевич Ондарга, Артур Ашак-оолович Ондарга болгаш өскелерге-даа чедирген ачы-буяны дээш, солун арнын таварыштыр четтиргенивисти илередип база Шагаа таварыштыр аас-кежикти күзедивис. Улустун аас чогаалы деп эртемни теория кырынга өөрөнгөш, практика кырынга көөрү база дыка солун болду. Ол дээш башкыларывыска өөрүп четтирдивис.

**Даң-Хая ДАВЫН-ООЛ,
Ай-Суу МОНГУШ,
ТКУ-нун студентилери.**

Хөглүг-даа, хөктүг-даа...

— Сени оглуннун төрүттүнген хүнүн демдеглеп турар дидир, чалап көрөм. Чөргөк садып алыр хире акшаны бээр мен.
— Чалап болур-ла мен, ынчалза-даа сени чалаарга каражалыг-дыр. Чөргөк өртээ акша бергеш, бүдүн чоорган өртөөн ижип, чипкеш баар сен ынаан.

17 харлыг Сережа үргүлчү-ле ачазындан карман акшазы дилээр.
— Дыңнап көрөм, оглум, чуртталгада акшадан чугула чүүлдер база бар болгай.
— Билир мен, ачай, ынчалза-даа ол чугула чүүлдерни танчыже аппаарынга акша херек боор дийин.

БУЛАК

Сеткил-хөңнүм дому чораан Септен аккан ыдык Булаам, Ырын чүге үстү берди, Ыржым барган ужурун чүл?
Арыг суунну шагда бир-ле Амзап ишкен хүнүмден бээр Чүрээм, ханым ыдыын сиирген Сүзүглелим болуп чордум.

Өйлеп-өйлеп сеңээ келгеш, Өөрүшкүлүг ырын дыңнап, Буукканым сеңээ сөглөп, Муңчулганым чазып чордум.
Хөглүг каткың дыңналбастап, Хөлүйүп-ле калган чүңүл? Ам сээң хөңнүн сергедиптер Аржаан эмни кайыын тывайн?
Эптиг-ээлдек шырай-арын Эрээннерни чажырза-даа, Кижилернин ишти-хөңнү Кидирээштиг болур чорду.

Аныяк сеткилдин теви

Кидирээшке дүрбүдерге, «Кижиргенчин» кандыг дээрил, Муңгашталган шагжаң хөрөк Бузулгуже ыглаксаң кээр.

Менче көргөш, чүге-ле ийик, Менчээң ышкаш хүлүмзүрдүн? Хуу-салым бисти эвес, Кудуктун суу чүдөрзөн-дир.

Көрүжүннүн эзремнинин Көвүктелген долганьынга Эштип чадааш дүлнүрдөн Эрте базып, ырай берейн.
Сеткил-хөңнүн өзүмнерин Сен-не бодун ажаап көрөм. Сонгаң караан ажытпайн көр, Соок дүвүм доңуруп боор.

Сеңээ дужа бээримни Шагда билир чораан болза,

Чаңгыс сеңээ шүлүгүм өргүп, Сеткип, манай чоруурумгай.
Эрткен-барган үелернин Эрээннерин сагынмаалы. Хензигбейниң кежиин бодап, Келир өй дээш кызып чурттаал.
Ангелина СОЯН.
Бай-Тайга кожун.

ЧАРЫЛБАЗЫМ ЧАЛЫЫ НАЗЫН

БЫЖЫГ ТУРУШТУГ БОЛГАНЫНДАН

«Аът болуру кулунундан, кижиге болуру чажындан» деп тыва улустун үлегер чугаазы Сайынның кижизиг бүдүжүнге езулугла таарышкан деп бодаар мен. Башкы кижиге болганымда, ол бичии, сарыг оолду школачы чылдарындан кончуг эки билер мен. Ол школаже үргүлчү арыг-силиг кеттинген, бүгү-ле өөредилге херекселдери-биле четче хандыртынган кээр, оожум-топтут оол чүве. Ооң хүндүлээчелин, эш-өөрүнге чымчак хамаарылгазын ынчан-на эскерген мен.

Сайынның ада-иези Оюран Донгакович (ол ам бистиң аравыста чок), Октябрина Тюлюшевна Дүвен-Бадылар чаңгыс кыстыг, бир оолдуг. Оларнын уруу башкы эртемниг. Ол чоокка чедир Баян-Кол, Терлиг-Хая школаларынга химия, биология башкылап, өөредилге эргелекчилеп, сөөлүндө Терлиг-Хая суму чагыргазынын даргазынга соңгуткаш, ажылдап турду. Ам кадыйнын байдалынын кошкааганы-биле хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Өнүң ишти Маадыр Чамзырын-биле аныяк Дүвен-Бадыларга улуг деткимчезин көргүспүшөөн, боттарынын хуу ажил-агынын тудуп оларар.

1995 чыл Сайынның амыдыралынга уттундурбас чылдарнын бирээзи, бодап чораан күзелдеринин эң-не колу боттанып эгелзэн. Чүге дизе Күжүгеттернин чараш кызы Күзелмаа-биле өг-бүле тудуп, чуртталганы улуг оруунче кирген. База ол-ла чылын 32 олуттук ПАЗ маркалыг автобусту садып ап, Баян-Кол, Терлиг-Хаянын чонун Кызыл-биле аргыштырып, бо хүннерге чедир ачы-буянын чедирип чоруур.

Күш-ажыл кижини каастаар, Сайынның ажилгыр-кежээзин, мөзү-бүдүштүүн, бөдүүнүн Баян-Колдун чону мактап чугаалажыр. 1999 чылда аныяк Дүвен-Бадылар хуу садыгыг апарганнар. Садыында аш-чем барааннарында аңгыда, амыдыралга хүн бүрүде херек үүрмек барааннарны база садып турар. Амгы үениң негелдезинге дүүштүр ындыг бичии садыглар көдээ черлерге ажыктыг дээрзин, амыдырал бадыткап турар. Күзелмаа Алексеевна —ТКУ-ну дооскан башкы эртемниг,

орус дыл болгаш литература башкызы. Школада танчы бөлгүмүн удуртуп турар, ырлаар, шүлүк номчуур, кайгамчык талантылыг кижиге. Аныяк өг-бүле уругларынын кижизидилгезинче онзагай кичээнгеи салып чоруурлар.

Сайын Оюнарович автобус, чиик машиназындан аңгыда, хуузунда «Енисей» деп комбайны база бар. Комбайнын болганда, ол 13 га шөлде тараа культуларын база тарып турар. Тараалыг болганда, олар хаваннарны өстүрүп, эддин чөмгө хереглеп, артыкшылыгын садып-сайгарып турар. Бажынынын чанында ногаа, картошка тарып улуг огородтук. Оон чылдыңна амыдыралынга чедер ногаа аймаанын дүжүдүн ажаап ап турар. Чер ажылындан аңгыда, мал ажылын база чергелештир тудуп турар. Ооң кыштаанда 100 хире шээр, 10 ажыг бода, 10 хире чылгы мал менди-чаагай өзүп турар. Тараа шөлүн улгаттырары, одар-белчири таарыштырары, мал бажын өстүрүп көүдөдири — Сайынның келир үеде кол сорулгаларынын бирээзи.

Амыдырал дээш аажок кызымак, ажылынга негелде-хары-салгалыг бо аныяк сайгарлыкчы кижиге ажылын эгелеп алырынга деткимче кылдыр 1992 чылда күрүнөден чээли бээрин дилээр-ге, бистиң Президентивис Ш.Д. Ооржак чөпшээрел бижик бижип берген. Чогуур черлерге чедип сүржүргө, дарганың бижин тоор кижиге-даа чок болганын Сайын хомудуп чугаалап олар.

Ол берге үелер ам артында калган, Сайын ийи будунун кырында быжыг туруп алган, бодунун хуу ажил-агынын билдилг башкарып турар, езулуг сайын эр болган. Каш-ла хонгаш бистиң, тыва чоннун, улуг байырлалы Шагаа келир. Кел чыдар Шагаа байырлалы-биле аныяк өг-бүлеге күзээшкннерим:

Хоюг, чымчак дүктүг
Хой чылы силерге
Чаагай чылыг кыштан,
Чараш ногаан частан,
Сугтур чаыстыг чайдан,
Шупту чөмниг күстен
хайырлазын.
Курай! Курай!

Клара НАЙЖАП.
Баян-Кол суур.

Чотпуң-оол оглу ЧОЧАГАР

ЭШТЕРИМНИҢ ШҮЛҮКТЕРИ

Муртуз оглу Этимад, Салман оглу Аллах-Верды, Вели оглу Шаиг бо эштерим-биле 1988-93 чылдарда Москваның М. Горький аттыг литература институтунуң 7 каыт дастык бажыңыга кады-кожа чурттап, ижин-кара чокка хөөрежип чораан мен. Оларның ачызында Ортаакы чөөн чүк улустарының шүлүктөрүн сайгарып, оларны түрк-огуз төрөөн дылындан дорт тыва дылче очулдуруп аас-кежиктиг болган мен. Ылаңгыя түрк литератураның үндезилекчизи алдарлыг шүлүкчү Юнус Эмрениң газельдерин, Хаганиниң, Гетран Тебризиниң, Насиминиң болгаш өскелерниң-даа рубаилериниң ачызында сеткил-хөңнүмнүң таалаан сүлдезин домнап ап, онзазынып, биске чоок төрөл болур акы-дуңма чоннарның көскү-хөңнү-биле танышкан мен. Улуг түрк өгбелеривистиң бурунгу маадырлыг тоолдары “Коркут Ада”, “Хөөр оглу” деп чогаалдарны боттарының бижиттинген дылынга номчуур, чамдыктарын очулдуруп кежик-чолдуг болган мен. Бо удаада эштеримниң шүлүктөрүнүң чамдызын Силерге бараалгадыр бодаан ийик мен.

Салман оглу АЛЛАХ-ВЕРДЫ

Дүнениң дал чартыгы-дыр, Ай чуурга сарыгы-дыр, Чажымда дег өпейлеп, Анадил* ырлай-дыр, авай.	Качыгдалым чүңү бо: Аргы, че даан, аргы. Эй, дөрүм, төрүүрүм, кел, Биришкеш өлүрүм, кел Хөңнүм аагы чечек дег: Чытта, че даан, чытта.	Ак илдим кара хендирден, Оожуктум хоозун сөстөрдөн, Бурган сөзүн бурган тывар: Черин бар, кирбиим үстүндө.
Сылдыстар дээрде чайнажыр, Чечектер караа чашталыр, Ындыг дүнелер дигеним Делегей — дүжүм-дүр, авай.	Эй, Деңгерим, хайга дүштүң, Кажан-бир ханга дүштүң, Мөргүл дег сөс бижийин: Номчу, че даан, номчу.	Мен бүрү сирилээжи мен, Хылда салаа чүгүрүү мен, Мен база Насими* мен: Билбес силер, сөзүм үстүндө.
Чолум болган сылдызымдан Чырык дүштү шырайымда, Өлүрүмге кыпсып каар Чуламның шозу-дур, авай.	Ам мээң кыппас одаам Хүл шыпты көзүн үстүндө, Сени дээш чалбарыдым: Бурган турзун, өзүн үстүндө.	*анадил — уруг өпейлээн ава үнү дег тааланчыг кылдыр дүне ырлаар куш. *Насими — кежин диригге сойдуруп өлгөн улуг түрк шүлүкчү.
Эй, каганым кадыны, Назынның арткан чалыны —		

БУРУНГУ АЛДАРЛЫГ ТҮРК ШҮЛҮКЧҮЛЕРНИҢ РУБАИЛЕРИ

Карактарым сени көргөндө, сарыым, Харадалым аагы намдай бээр, сарыым, Меңээ хөңнүң чок-даа болза шоотпайн көр, Мээң хилээм бодум меңээ эеп кээр, сарыым.	Чоп-ла даады човадыр сен мени, сарыым, Човуландан чүрээм ыстап, хып чор, сарыым, Хөөнүмге кажыдыл-дыр чарлышкының — Соок хөөрүм оду ол бе азы, сарыым.
Чалыбы назын, чаш көк оңа бээр — күзүн, Сагыш-сеткилим чигири-дир — шажын, Ханы ынаам чимис чулуу шиме-дир, Каа-даа болчуп кээр эжим-дир — Бурган.	Көрүшпестин хилээ мени хөлзетти, Көскү-хөңнүм хуюкталдыр өрттөтти, Хөглүг омаан сеткилимни ыглатты, Көк Дээр сени чоктап меңээ хөлүйдү.
Чүрээм сокпайн барза, ханныг кеминден Шүүдел-хинчээм дыка эки билир мен, Чарлыр шагым келди, экизин, ол-дур — Чүден-даа ол тааланчыг деп билир мен.	Сен-дир сен, Хагани, сөстүң хааны, Эм-биле долган-дыр сөзүннүң ханы, Эптиг сөске хүннү, айны сиригеш, Сергеттиң сөс-биле бүдүн чоннарны.
Чараш кыстың чаңы хүндүс көстүп кээр, Сарыңга ынакшыл чазын дирлип кээр, Мага-бот сагыш-сеткил көгүдүү-дүр, Сарыг черимни буян-чол бүргей бээр.	Чоргаар чаңың чуртталгамны өжүрдү, Чоргаар сының көр-даан чүңү үлгетти, Шоваа карааң Каабаже* көрүндү, Чогум-на кым олче баарын негеди?
	*Кааба — Меккада исламның ыдыктыг дөрбелчин кара дажы.

Назын кырыгыр,
Өжээн өжер,
Халашса-даа чылдар,
Ынакшыл утунмас.

Дымьрааш чаашкын,
Дыңзыг куспаан,
Херел-оттуг карааң
Кезээде утунмас.

Эмре оглу ЮНУС (Юнус Эмре)

Дервиш-тир мен дээр кижиги Хөйге, чонга пөрүк эвес. Дервиш* болган кижилерниң Хөңнү ажык, дунук эвес.	Көңгүс яды дервиштерниң Хөреңгизи ынакшыл-дыр — Артык чүү-даа эдилевес, Алдын-мөңгүн хереглевес.
Дервиш кижиги силен эвес, Чалчытса-даа дылы ээлбес, Теверге-даа холу ээлбес, Салым-чолу бөдүүн эвес.	Дервиш эрден туттунзуңа, Анаа хөңнүн берипсиңзе, Демги эриң хүлээп алза, Аллах сенээ херек эвес.
Бүгү чонга дөмей эвес Бүдүү боду хилеп чоруур, Чус муң дервиш чаңгыс демниг, Сүлчээ, өжээн хереглевес.	Юнус, сен бир эрни көрдүң, Нүгүл чокка сөглөп көрөм: “Ындыг-мындыг шоот кылбас, Ылап нүүрү нүгүл эвес”.
Дервиш болган адың сыкпа, Дээди шын сээң таньжың-дыр, Акты сен карага солу, Аразыңга ылгал турбас.	*Дервиш — суфий философ, бүгү-ле чүвеге ынакшылын Ал- лахка ынакшылын таварыштыр илереди чоруур, шекпен тон- нуг, даянгыштыг тоянчы кижиги.

Вели оглу ШАИГ

Көрүмзе, өлгөн кижиги кым ирги,
Үер келгеш чүлгү шаап алгаш баар.
Көрүмзе, төрүттүнген кым ирги,
Мени база айыыл-халап алгаш баар.
Хадаан бүрү сылдырадыр эстээр,
Эмиген аазын мыжыладыр эммер,
Дээр ак-көк, делегей чингир-ногаан,
Караам одун кызыл-хүн алгаш баар.
Чечектер ам бүрүлөр алдында,
Чедишкен ай думаалай алдында,
Бир чартыым довурак алдында,
Бир чартыым Дээр-Деңгер алгаш баар.
Хат-салгын апарганын үер эккээр,
Орукка чидиргенин орук эккээр,
Мени меңээ бодумга Өлүм эккээр,
Мени менден Өлүм-чидим алгаш баар.

Ховаган өрттенир дээш ужул келир, чула үстүндө,
Эрээ хөңнүм дидирээн бүрүлөр-дир, кежээ үстүндө,
Эрликтен бир коргунчуг үн келир, бажым үстүндө,
Арагаң кут, өңнүүм, арагаң кут.
Ажык соңга өттүр октаан дажың менче кирбес-даа,
Аамай, сербээ карактарым ханныг чажы келбес-даа,
Аагымы ажыг, чимистерим чаагай амдан бербес-даа,
Арагаң кут, өңнүүм, арагаң кут.
Делегейим дески болза, нүгүл дораан, өлүр, хей,
Азарганчыг тывыш келзе, олча-омак, өлүр, хей,
Ажыг-шүжүг менде тудуш, менден ырааш, өлүр, хей,
Арагаң кут, өңнүүм, арагаң кут.
Даш дажыдым, сөстөр дажып, өөрөнмедим,
Сөстөр дажып, бажым дырбап, өөрөнмедим,
Делегей бо — маңа чурттап, өөрөнмедим,
Арагаң кут, өңнүүм, арагаң кут.
Дедирленип, эриктөрже ол бир хеме эеп келбес,
Хемечиге, хемеге-даа хомуданчыг эрээ болбас,
Делегейим медресел чок эзирек-тир, а мен элээр,
Арагаң кут, өңнүүм, арагаң кут.
Ынакшылды делегей-даа, бодум мен-даа тоовадымыс,
Кайымыс-даа нүгүлүвүс арыда чуп шыдавас бис,
Ынакшааннар ынакшылы Шаих ол-дур,
Арагаң кут, өңнүүм, арагаң кут.

ШАГАА КЕЛДИ

Шагаа хүнү келди, кыстар,
Чаваганар салбактанар.
Часпас адар эрес оолдар,
Чаларыңар дыңзыдынар.
Даңгаар эртен сандан салып,
Дагдан бадып чуңгулаалгар!
Ак чем чажып, айдыс кыпсып,
Аалдарже чалажылыгар!

Манчы-хуужуур, чаглыг эът чип,
Бардамнажып маргышкай бис.
Хомус ойнап, доңнар чежил,
Кожамыктап ырлашкай бис.
Аккыр харга андаштаныр.
Арыгланьп, артыжаныр.
Шагда манаан найырывыс
Шагаа келди! Курай-курай!

Орус-оол ХОВАЛЫГ.

ЧУҢГУЛААЛЫ

Дуңмаларым, эжим-өөрүм,
Дуруг-Хаяа бараалыңар.
Дуруг-Хаяа чуңгузунга
Тулган таалап ойнаалыңар.
Хамык чонум, эжим-өөрүм,
Хараал даанга бараалыңар.
Хараал дааның чуңгузундан
Хаак-биле бадаалыңар.
Чаңгыс-Дыттың чуңгузун көр.
Чаңгыс-даа хүн куруг турбас.
Чараш бичии чаштарывыс
Шанак тутса ында-ла баар.
Улуг-бичии эргим чонум,
Улуг-Хемче бараалыңар.
Улуг-Хемниң эриин куду
Улай бадып чуңгулаалы.

Алла ШАКТАР.

Тожу кожуун.

СОГАЖА

Тываларның төөгү дамчаан
Тырткан, төш, хан, манчы-хуужуур
төрелдерлиг
Аңның, малдың оонак баарын чага орааш,
Отка-көске шалап тургаш быжырыпкаш,
Аалчыга, ажы-төлге өөрүп сунар —
Ораннарда адың алгаан согажам сен.

Соруп, чылгап, таалап тодар
Солун чемим—согуналыг согажам сен.

Бурунгудан онза чаагай чаңчылывыс
Буурулдарга, божааннарга, аалчыларга
Кончуг семис өшкү, хойну өйлеп дойлааш,
Кадык, быштак, боова-боорзак өөрлерлиг

Кайгамчыктыг амдангыч чем —
согажам сен.

Соруп, чылгап, таалап тодар
Солун чемим—согуналыг согажам сен.

Арга-сынга аян кылгаш, орук эндээш,
Өлге-чаьска хеме алзып, могап шылааш,
Авыралдыг алдын Тандым арга аңын
Азыраан мал өңчүм ышкаш олчалалкаш,
Өзен ишти озаң черге амым улаан
Өлчейлиг чем—согажам сен.

Соруп, чылгап, таалап тодар
Солун чемим—согуналыг согажам сен.
Константин ХАНГАЙ.

ЧЕТПЭЭН, БАРБААН ЧЕРИ ЧОК

Благ-ла ындыг кижиле. Кымыл ол дизе, "Тувинская правда" солуннун чурук-каасталга килдизиниң эргелекчизи Володя Савиных-тыр ийин. Дендир биче сеткилдиг, улуг-бичии кижилерни хүндүлээр, республикада кижиле бүрүзү таньыр чыгыы апарган оол болгай. 60 чылдарның төнчүзүнде ук солунга фотокорреспондент бооп ажылдап эгелээнин көргөн мен. Оон бээр эвээш эвес чылдар эрткен.

"Кижиле өзер, кидис шөйлүр". Володяны ам ында дивес, а Владимир Никандрович дээр. Чүге дизе ооң бо чылдарда бүдүргөн улуг үүлеси бисти өөртүр апарган. Ол дээрге бүгү денелдерниң чогаадыкчы фотоделгелгелериниң, улуг конкурстарының каш удаа тиилекчизи, четпээн, барбаан чери чок апаады ийин. Бөгүн ону Мөңгүн-Тайганың буурул бажының эдээнде сарлык кадарчызының аалынга көргөн болзумза, даарта Хам-Сыра, Өдүгөн чоогунун иви кадарчызының чадырында чеде берген олурарын көрүп чордум. Солун, сеткүүлдерде, ном продукцияларында ооң чогаадыкчы, бедик утка-шынарлыг фоточуруктарын бүгү Тываның улуг-бичии кижилери көрүп, сонуургап, үнелеп турар.

Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы Владимир Никандрович Савиных ийи хонук

Кышкы арыг

бурунгаар 65-тиң кежиин четтирип эгелей берген. Шору улгады берзе-даа, ооң кылаштаары безин аныксыг-дыр ийин. Орай дүне, эртен эрте, чыккылама соок азы кааң изигде-даа ээлчег-лиг командировкаже аъттаньтарынга ол белен. Бо үелерде ооң ажылдаар лабораториязы үргүлчү чырык турар. Барган аалчы манатпас, эрескежээ кижиле.

Ооң фотоаппарат херекселдери шыгжаан барбазын кижиле бүрүзү кайын уур деп. Эң кынамчалыг, камнап эдилээр херекселдер ол-ла болгай. Владимир Савиных ол херекселдерин карааның огу, чаш уруу дег камнап-кадагалаар. Бир катап чарылыг Чойган-Хөлдөн чоруп орган бис. Орук кедээн четкерлер — бөрүлөр хенертен улужа бээрге, чары ийи метр узун, хөй адыр мыйызын хенертен силгириге, корреспондентиниң аппарат херекселдери андарылгаш, харже шымнып кире берген. Кара маңбиле дүже халышкаш, аппараттары тып алдывыс.

Сумкага чымчаглап тургаш шыгжаан аппараттар кайын ажыраар деп бодап тура, көрнүп келиримге, Володя карааның чажын чодуп чоруй, чаш уруг дег ыглай берген. Херекселинге коргуп девидээни ол. Аппараттар бүдүн болган, аңаа амырааш, орук баштап чораан Ак Мырлаа баштадыр, шуптувусту, чурукка тырттырган. Тураскаал чуруктарывысты шыгжап алган, көрүп чоруур бис.

Владимир Савиных, шынап-ла, эрес эр! Чеди-сес каът бажыңга дең бедик кран согунунуң кырында олуруп алган чурук тырттырып органын көргөш, мээң хуумда чүрээм сиилээр турган. А республикага бооп тургулаан төөгүлүг улуг болушкуннардан ол чангыс-даа катап

чыдып калбаан. Ынчангаш тыва төөгүнү тургузарыңга ооң арттырып каан изи кайын балалыр деп. Республиканың эң хоочун, хүндүлүг кижилериниң портрет чуруктарын ооң кылганын көөрге, ол бүдүн музей ышкаш сагындырар. Ооң чогаадыкчы ажылдарының чажыттарын долу илереди чүве болза, улуг энциклопедия ном болур.

Владимир Никандровичиниң нарын болгаш берге ажылының чажыттарын бичии-даа бол,

билип алыр дээш, хөй удаа айтырылгар салып, оралдажышкыннарны кылган мен. Хөйүнү-даа билип алган мен. Ол дээш четтирдим, Володя!

Владимир Никандрович Савиныхтың 65 харлаан хүнүнде байыр чедирер дээш маңнап чеде бээримге, кижиле база чок болду. Кызыл хоорайның албан организацияларындан дараазында номерге чуруктар тырттырар дээш чорупкан болду.

Алексей АИР.

Хүндүлүг Владимир Никандрович!

Силерниң хар харлаан юбилейиңер-биле "Шын" солуннун коллективи чүректин ханызындан байырын сөңневишаан, чогаадыкчы ажылыңарга ам-даа улуг чедишкыннерни, амыдыралыңарга аас-кежиин, быжыг кадыкшылды күзеп тур. Быжыг харылзаавыс уламчылаар болзун, Силерниң чуруктарыңарны манап тур бис.

"Шын" солуннун коллективи.

Танывазым кыс

Шагаага уткуштур

ХООМАЙ ЭВЕС ОЛЧА-ОМАКТЫГ

Тыва чон сөөлгү 10 чылдарның иштинде сарыг шажынны чуртка бодарадып, ооң ачыдузанын билип, үндезин эртеми болур чурагайны амыдыралыңга ажыглап турар апарган. Оон ыңай аңаа үндезилеп, янзы-бүрү болушкуннарны билип алыксап турар. Кижиниң төрүттүнгөн хүнү, айы, чылы бойдуста болуп турар болушкуннар-биле холбаалыг, ол байдал ооң магабодунуң тургузуунга, кадыыңга, аажы-чаңыңга салдарлыг болур болгай. Ынчангаш чурагай езугаар айтып турар билишкыннерни амыдыралга ажыглаары, оварнып чорууру кижиле бүрүзүңге артык эвес.

Кижиниң амыдыралыңга өскерилгелер карак чивеш аразында болур. Ону баш удур чурагайларга дүүштүр оварып чоруур болза эки. 1919-1991

чылдар аразында төрүттүнгөн Хой чылдыгларның бо чылын чылы кирип турар. Ынчангаш 2003 чылды 6 ак меңгилиг суг хой чылы дээр. Ук чыл 72 чыл болгаш кижиниң ие иштинге чылы-биле кады 73 хар бооп эргилип кээр. Чаш кижиле иезиниң иштинге чорааны-биле 1 харны ап төрүттүнер болгаш чыл меңгизинге кирер. Ынчангаш 6 азы 7 айлыг оол азы уругну ыяп лама-башкыларга чедирип, ном номчудар болза эки. Ынчанмас болза, чамдык чаш уруглар чылын эртип шыдавайн баар.

Хой чылдыг эр, кыс кижилерниң чылы 9, 18, 24, 27, 36, 45, 48, 55, 61, 64, 72, 82 харлыында кирер. А чыл меңгизи-биле катая кирер чылы 1 харлыында, 37 база 73 харлыында кирер. Чаа санбиле 18 хар азы меңгизи-биле 19 хар анык оол, кыс кижилерге эң

дошкун. Ынчангаш шак бо улуска эргилде оду демир кырында болур. Ындыглар бо Хой чылы үнүп кээрге, дораан лама-башкыларга барып, номга олуруп аар болза эки. Бо Хой чылда Улу, Инек Ыт чылдыгларның база меңгилери эзектеп кирер. Ол болза 6 ак меңгилер-дир. Бо чылдарда төрүттүнгөн кижилер база чыл меңгизи 18, 27, 36, 55, 64, 73, 82 харлыында кирер. Ындыглар база-ла лама-башкыларга ном номчудуп алыр болза эки. Кижиниң чыл меңгизин чүгле тускай ном-биле арыглап эдер. Ынчангаш Хой чылдыглар бо чылын элээн оварымчалыг болур болза эки.

Хой чылда чамдык өске чылдыг кижилерге база таарымча чок чүүлдер турар. Чижээ, 1927, 1951 чылдарда төрүттүнгөн Тоолай чылдыг кыс

кижилерге, 1922 чылда төрүттүнгөн Ыт чылдыг эр кижилерге, 1926 чылда Пар чылдыг бооп төрүттүнгөн кыс кижилерге оварныры чугула. Хой чылдың төнчүзү күскээр кыжын Мечи чылдыглар бот-камгаланып чорааны дээр. Ол ышкаш Аът чылдың кудурунга удур Дагаа, Күске, Тоолай чылдыглар база оварымчалыг болур болза эки.

Хой чылы үш аңгы меңгиге өскерлип, эргилде санында кээр. Ынчангаш ук чыл үш эртинге изиг эт, сут, дүк эдилеп чоруур хой деп адаттынган ужуру ол. Ол үш эртинени чер, суг, от деп база чугаалап болур. 6 ак, 3 көк, 9 кызыл меңгиниң чажыды ол. 6 ак меңгиге дээр чер өртемчей-дир. Ак дээн ужуру ол арыг, чаагай болзун дээн. Шаанда улус калчан ак хоюн хөлчек ыдыктаар, ааскежик эккээр мал деп хүндүлөп

чораан. 3 ак меңги дээрге суг, аржаан болур. Аржаан, суг бажын улус дагып чораан. 9 кызыл меңги дээрге чер, дээрнин кызаңнаашкыны, кижиниң амыдыралга ажыглап чорууру от эртинге болур. Ынчангаш хой бо үш улуг эртинени ап чоруур ыдык мал болур.

Бо Хой чылда оът-сиген, катчимис, тоорук элбек болур. Агаар-бойдус арай шириин: дээр динмирээшкынниң, суг чайыктыг бооп болур. Кыжын хары улуг. Кижилерниң ниити чуртталгазы ортумак болур. Ынчангаш бо чылын кижиле бүрүзү бурган сагызынга чүдүп, хүрээ-хиитке тейлеп, ламаларга ном номчудуп ап чоруур болза эки. Ынчангаш бо Хой чылында тыва чонумга улуг аас-кежикти бо чүүлүмге күзеп каайн.

Таш-оол КУНГАА.

Кызыл хоорай.

Эрзин

КОЛ АЙТЫРЫ — ШАЛЫҢ ТӨЛЕВИРИ

“Чаа орук” коллективиг ажил-агыйның хойжуларының хуралы болуп эрткен. Хуралды ажил-агыйның чаа соңгуткан удуртукчузу, аңаа мурнакчы хойжуларның одуруун быжыы-биле ээлеп чораан малчын Александр Кашкаевич ДАМБА алыткаш, ажил-агыйның хойжуларының мурнунда турар сорулгаларга, амгы байдалга кысказы-биле доктаган.

Хойжуларның хуралының ажилына республиканың көдээ ажил-

агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызы С.М. Оюн, ямының экономизи Л.И.Такпай-оол, Күрүнениң техниктиг хайгаарал эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы М.К.Тамдын, кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы К.А.Моң, көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги Б.Б.Балчир киржип, ажилды организастаарына хамаарыштыр ажыктыг арга-сүмелерин бергенер.

Көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги Б.Б.Балчир чугаазын хойжуларның шалың төлевиричеге угландырган. Аңаа кол черни керээ-биле ажилдары ээлээр дээрзин ол чугаалаан. Ол айтырыг талазы-биле бо ажил-агый кожуунда ам-даа тода шиитпирлеттинмээн байдалда туруп турары бо хуралды чылдырарына чылдак болганы чугаажок.

Чазактан 1 миллион 42 муң рубльди берген, ынчангаш Дугайдан, “Агротөптөн” сизен алган бис дээрзин ол демдеглээн. А “Чаа орукта” 230 муң рубльдин сизенин дүжүргөн. Ниитизи-биле 200 тонна сизен ол ажил-агыйда кирген. Суланы 8 тоннаны ажил-агый алгаш, төрүүр хойлуг 5 коданга, хураганнарлыг 10 коданга берген дээрзин ол чугаалаан. А ниитизи-биле 474 муң рубль ажил-агыйже үнген дээрзин Б.Б.Балчир демдеглээн.

Көдээ ажил-агый ямызындан келген 9 тонна далганны кодан бүрүзүнге 3 шоодайлап үлээр болган.

“Эрзин” деп кооператив тургустунган. 16 муң хой, 2400 бода мал ында бар. Бир хойга онааштыр 140 рубльдин, а бир тевеге онааштыр 3100 ажыг рубльдин деткимче акшазын (дотацияны) малчыннар алыр апаар-дыр.

Ол ышкаш уксаажыдылга ажилынче кичээнгейни угландырып эгелээнин, кошкар болур

хураганнарны коданнардан алгаш, аукционга садар дээрзин хуралга чугаалашкан.

Малга чем белеткелениң айтыры амдан эгелеп көдүртүп турар болгаш частан эгелеп сугаттыг черлерге суланы, людернаны тарыры көрдүнүп турар.

Бир-тээ бот-орулга-чарылгалыг ажил-агый болганда, хойжуларның шалың оларның бүдүрген продукциязындан хамааржыр дээрзин эргелел начальниги-даа, хуралга санал берген өске-даа эштер чугаалап турдулар.

“Чаа орук” — кожуунда эң хөй малдыг ажил-агый. Ынчалза-даа сөөлгү чылдарда база-ла малдын учет-отчеда суларап, ажил-агыйның малының баш саны дыка кудулап эгелээн: каш чыл мурнунда турган 16 муң хойдан ам 7 муң ажыг артканы, 998 чылгыдай 30 чылгы артканы, 129 теведен ам 18 баш теве артканы дүвүренич болбай канчаар!

Эргелелиң ажилдакчызы С.С.Дамдының саналындан алырга, 669 хойну шалыңга үлөп берипкен, а декабрьда безин 54 хойну шалыңга үлөп берипкен (хойжу бүрүзүнге-ле 5 хой).

Ажил-агыйның хойжу бригадының бригадири С.Кендениң чугаазы-биле алырга, бо ажил-агый 8 тонна 500 кг дүктү бүдүргөн, 2623 хураганы, 183 ананы камгалап алган, 396 центнер эъти, 89 центнер дүктү бүдүргөн болуп турар.

Хойжуларның ажил төлевириң дугайында каш удаа шиитпирлеп чадашкан айтыры бо хуралга база тургустунган. А көдээ ажил-агый сайыдының оралакчызы Сергей Мөңгеевич Оюн ямының экономизи Л.И.Такпай-оолга, ажил-агыйның специалистеринге ол айтырыгы ол-ла черинге дораан шиитпирлээрин дааскан. Ямының оралакчы сайыды баштаан специалистери чаа-орукчуларга практиктиг улуг дузаны чедиргенинге хойжулар өөрүп четтиргенин илереткенер.

Сайыттың оралакчызы С.М. Оюн хойжуларның ажил-ижиниң дугайын, республиканың өске-даа ажил-агыйларында ажилдарны организастап турарының дугайын, коллективтиг ажил-агыйлар ам республикада чок болганда, ажил-агыйның бир чаа хевирлеринче чаа-орукчуларның шилчириң сүмөлээн. Чоокшулап орап Хой чылының Шагаазы-биле изиг байыры С.М.Оюн хойжуларга чедиргеш, оларның чымшытыг ажил-ижинге чедишкенин күзээн.

Хуралга Күрүнениң техниктиг хайгаарал эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы М.К.Тамдын, ямының экономизи Л.И.Такпай-оол, кожуун даргазының оралакчызы К.А.Моң, хойжулар М.Дамба, Севилбаа Өшкү-Саар болгаш оон-даа өскелер санал берген.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

гезиниң тергиини” хүндүлүг атты тывыскан, “Күш-ажылдың хоочуну” медаль-биле шаңнаан.

Хүндүлүг башкы бодунуң кол ажылы-биле чергелештир хөй-ниити ажылындан кажан-даа чыда калбаан, школага партия, профэвилел комитеттерин удуртуп, кожуунуң херэеженнер чөвүлелиниң ажылынга доктаамал киржип, аныктарның дагдыныкчызы болбушаан, байлак арга-дуржулгазын эш-өөрүңгө күзелди-биле дамчыдып берип чораан.

Көк Дойуновна сөөлгү чылдарда Эр-Хавак сумузунуң хоочуннар чөвүлелин удуртуп, бедик үлегерин көргүскен. Чонну

Өвүрдөн спортчу медээлер

Бичии мөгелер

Эрткен 2002 чылда кожуунга школачылар, аныктар, хоочун спортчулар аразыңга аңгы-аңгы маргылдаалар болуп эрткилээн. Хостуг хүреш, тенниске секцияларны Спорт төвү доктаамал эрттирип турар.

Кожуунуң күш-культура болгаш спорт сайзыралыңга уругларның спорт школазы идигни берип турар. Айлаана Куулар (тренери В.М.Достай) октябрь айда Пермь хоорайга болган хостуг хүреш маргылдаазыңга Россияның чемпиону болган. А май айда Сибирьниң 1-ги чери дээш Кемеровога болган хостуг хүреш маргылдаазыңга Андрей Монгуш, Алексей Донгак 1-ги черлерни чаалап эккелгенер. Наадымга анык оолдар аразыңга тыва хүрешке Аңгыр Куулар 2-ги черге төлөптүг болган (тренер башкы Каң-Демир Монгуш). Декабрь 6-7-де Назарово хоорайга болуп эрткен уруглар аразыңга хостуг хүреш маргылдаазыңга Айлаң Куулар 1-ги черни, Буянмаа Куулар 2-ги черни чаалап алганнар.

45 хонук уламчылаан спартакиада

Ноябрь-декабрь айлар кожуун төвүнүң спортчуларыңга болгаш “аарыкчыларыңга” чымшытыг ай болган. Спорт төвүнүң коллективтер аразыңга спорттун янзы-бүрү хевир-

леринге эрттирген ол маргылдаалары 2002 чылда кожуунга эң чогадыкчы кылып чорутунган ажил деп үнелелди алган. Спартакиадага ниитизи-биле 16 команда киришкен. 1-ги черни Хандагайты ортумак школазының башкылар коллективи, 2-ги черни спорт төвү, 3-4 дугаар черлер — өөредилге килдизи болгаш каайлы черинде.

Эрткен дыштаныр хүннерде

Кожуунга аныктар аразыңга волейбол, баскетбол маргылдаалары болуп эрткен. Маргылдаага 6 сумулардан болгаш кожуун төвүндөн ниитизи-биле 12 команда киришкен. Спорттун баскетбол хевир кожуунда сайзырангай эвези маргылдаалар үезинде көскү.

Оюнун түннелинде волейболга база баскетболга 1-ги черлерни Хандагайтының спорт төвү, 2-ги черлерни Солчур сумузунуң аныктар командасы, 3-кү черни волейболга Торгалыгдан, баскетболга Чаа-Суурдан спортчулар алган. Тиилекчилер база эң эки ойнакчылар Аржаана Монгуш (Ак-Чыраа), Аяс Ондар (Хандагайты), Чодураа Донгак (Чаа-Суур), Алик Сат (Солчур) оларга волейбол, баскетбол бөмбүктерин болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

Чойганмаа САТ.

САДЫП АЛЫК ЧЫЛАРГА

“Ойна” деп алдын-тывыш артели чымчак болгаш кадыгыштардан кылган дилиг материалдарының хөй хевирлерин

садып турар.

Ол ышкаш штaketти база одаар ыштарны садып турар. Өртээ рыноктыңдан чавыс!

Артельдиң адреси: Сукпак кудумчузу, 7.

Үр эвес аар аараанының соонда милицияның улуг лейтенантызы

Түмен Шоомаевич ДАРЖАЙ

анык назынында мөчээн. Ада-иези Хоюг Өктек-ооловна, Шоома Молосколович ДАРЖАЙЛАРГА, кады төрээнеринге, өг-бүлезинге ханы кажыдылгысты илереттис.

Сөөлгү орукче январь 26-да, 11 шакта Кочетов, 145 бажыңның 49 дугаар квартиразындан үдээр.

Төрелдери.

КӨК ДОЙУНОВНА САТ

Үр эвес аарааш, 2003 чылдын январь 18-те ат-сураглыг башкы, күш-ажылдың хоочуну Көк Дойуновна Сат чырык өртем-чейден чарлып чоруткан.

Көк Дойуновна Сат 1938 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнген, Тээлиниң ортумак школазын, Кызылдың педагогика институтун чедишкенин дооскан. Күш-ажылчы намдарын Бай-Тайга кожуунуң Шуй-Аксы ортумак школазында эгелээш, амыдыралының аайы-биле Тээлиниң №3 школазынга уламчылап, сөөлгү хүннеринге чедир чоннуң ажил-төлүн өөредип кижизидеринге

билиин, күжүн харам чокка бараалгадып келген.

Ажылынга бердинген, кызымак, бодунга болгаш өскелерге негелделиг болганы-биле өөредилге эргелекчизинге, оң соонда 1972 чылдан 1989 чылга чедир ол-ла школаның директорунга үзүктел чок ажилдап чораан. 44 чыл башкы стажтыг педагог хүндүлүг дыштанылгаче үнзе-даа, бодунуң ынак ажылын үргүлчүлөп келген.

Көк Дойуновнаның үре-түннелдиг ажилын чон болгаш Чазак бедии-биле үнелеп, аңаа “Россия Федерациязының улус өөредил-

гезиниң тергиини” хүндүлүг атты тывыскан, “Күш-ажылдың хоочуну” медаль-биле шаңнаан.

Хүндүлүг башкы бодунуң кол ажылы-биле чергелештир хөй-ниити ажылындан кажан-даа чыда калбаан, школага партия, профэвилел комитеттерин удуртуп, кожуунуң херэеженнер чөвүлелиниң ажылынга доктаамал киржип, аныктарның дагдыныкчызы болбушаан, байлак арга-дуржулгазын эш-өөрүңгө күзелди-биле дамчыдып берип чораан.

Көк Дойуновна сөөлгү чылдарда Эр-Хавак сумузунуң хоочуннар чөвүлелин удуртуп, бедик үлегерин көргүскен. Чонну

организастап баштаар удуртукчу салым-чаянын бараалгаткан. Долгандыр турар чон ынак башкызының кызымак ажылын үнелээш, суму Советиниң депутатыңга каш удаа соңгаан. Оң хөрөк чуруун республиканың Хүндүлөп самбыразынга аскан. Республиканың Херэеженнер чөвүлелиниң ажылының идеп-кейлиг киржикчизи. Төрээн Тывазының чонунуң бурунгаар хөгжүлдезинге үлүүн кириген.

Көк Дойуновна Сат төлөптүг ие, 6 ажы-төлүнүң эргим ынак авазы, 8 уйнуктарының кырган-авазы, өөнүң эезиниң шынчы эжи, кайгамчык арыг сеткилдиг, бөдүүн бүдүштүг, топтуг-томаан-

ныг. Боду чажындан өскүс-чавыс өссе-даа, амыдыралга кызымак чоруу-биле эртем-сургуул чедип алгаш, ажи-төлүн төлөптүг кижилер кылдыр өстүрүп кижизиткен. Чымшытыг ижи — башкылаашкындан аңгыда, хууда дузалал ажылын туруп, мал-маган өстүрүп, ногаа тарып, суурунун чонунга үлегерин көргүзүп чораан.

Бистиң эргим ынак ававыс, угбавыс, башкывыс Көк Дойуновна Саттың чырык тураскаалы бистиң чүректеривиске мөңгө артар.

Уруглары, оолдары, дөргүл-төрелдери, эш-өөрү, өөреникчилеринден.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазак болгаш “Шын” солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артүр ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз — 3-39-15, компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистер — 3-34-98, тел/факс (394-22) 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 7450. Чагыл 11.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүртүкелениң Тыва девискээр эргелелинге бүртүктеттинген.

Бүртүктеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркөмитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгачы дээш авторлар боттары харылаар.